

20.268

ՀԱՅՈՑՏ
ՏԵՏՐԱԴ

ԼԵՒԴ
ՈՐՈՇԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

329. P4

ԼԴ - 39

$\frac{1}{3}$

gr

956.62
FEB 2011

ԿԱՊՈՅՏ ՏԵՏՐԱԿԸ

(Ս. Դ. ՀՆԶ. ԿՈՒՍ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԱԿԻՆ)

Ա. ՄԱՆ

ԳՐԵՑ՝

ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

1916 Մաշիս 2, Հեվրհիլ, Մեք.

Տպարան «Ազգ»ի
ՊՈՍԹՈՆ

2635
ՍՈՒՐԱ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SIMONIAN
LIBRARY
ARMENIAN PRELACY

1105 26 JUN 2013

20.262

ՓՆՏՈՒՅՔԻ՝ Ք, ՊԱՀԱՆՁԵՑԻՔ

ԿԱՐԴԱՅԻՔ

ԿԱՊՈՅՏ ՏԵՏՐԱԿԸ

Բ. ՄԱՍ

ԽԻՍՏ ՇԱՀԵԿԱՆ ՈՒ ԿԱՐԵՒՈՐ

592-2011

Ընթերցող,

Ով որ ալ ըլլա գոմ, գետիցի, քով եւ նպատակ
չունիմ վիրատրելու դիտումով մօտենալ ու կամ աճ
անհատի արժանապատուութեան, եթէ նշանակ այդ
անհատը պատկանի այն արարածներու կարգին, ու
րոնց անունը տալը, կամ անոնց վրայ մտածելը ոչ
հանոյժ ոչ ալ պատիւ է ինձ համար...

Իմ նպատակը ՔՆՆԱԴԱՏԵԼ է միայն, քննադատել
սրբամարիտ պաղարիւնութեամբ, առանց վայրկեան
մը անդրադառնալու մի քանի շահադէտներու ծանօթ-
պատմաւորներով լարուած տրամադրութիւններուն,
կամ՝ առ ու անկիւնէն արձակուած պզտիկ ու մեծ
խաբերուն:

Զեմ յաւակներ բնաւ ԱՆՀԵՐՔԵԼԻ ու ԲԱՅԱՐԶԱԿ
նամարտութիւն կոչել իմ արտայայտած մտքերը, ու
րովհետեւ կրնայ ըլլալ որ անոնք՝ սխալներ ու սրբ-
բագրելի կէտեր ունենան. այդպիսի յաւակնոտու-
թեան մեծագոյնը ուրիշներէն վարձելը չառ դժուար
է, միայն՝ պէտքը կզգամ ըսելու եւ կրկնելու թէ Ս.
Դ. ՀՆԶԱԿԵԱՆՆԵՐԸ ժամանակին, միջավայրին ու
պայմաններուն անյարմար՝ հետեւաբար և սկզբուն-
քային տեսակէտով սխալ ուղղութեան հետեւեցան
մանաւանդ վերջերս, մասնակցելով «կամաւորական
շարժում»ին:

Եթէ իմ կարծիքները չի համապատասխանեն քու
համոզումներուդ, խնդրե՛մ, անգամ մը եւս կարդա՛
այս քրօսիւրը ու յետոյ ծաղրէ՛, քննադատէ՛, հայտ-
նէ՛, բայց ամէնէն վերջը մի մոռնար սպասել թէ Ա-
ՊԱԳԱՆ ԻՆԶԵՐ ՈՒՆԻ ԲԵՐԵԼԻՔ ՔՈՒ ԱՌՋԵՒ...:

916 Մայիս 3, Հէվրիիլ ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ԿԱՊՈՅՏ ՏԵՏՐԱԿԸ

(Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ամերիկայի Շրջանակին)

Ա. ՄԱՍ

I

Ոչ ոքի համար անծանօ թէ՛ ան պարագան որ «Կամաւորական Շարժում»ին ինչպէս և անոր նպատակի մասին խօսող Հնչակեանները ըլլայ բեմէն, ըլլայ մամուլի էջերէն չստակ լուսարանութիւններ չի տուին ժողովուրդին: Այո՛, խօսեցան ու գրեցին շարունակ թէ «զոհելու, զոհուելու ժամանակն է», թէ «Հայ երիտասարդը իր քրտինքին հետ արիւնն ալ պէտք է թափէ ազատութեան խորանին առջեւ», թէ «մեր կուռի աշօրուան չեփորը վաղուան փրկութեան աւետիսը պիտի տայ ամենուն»:

Պատկերներու հետ գեղեցիկ բառերու վաճառականութիւնն էր որ կրնէին մեր Սօսիալ Տէմօկրատ ընկերները:

Ամիսներու ընթացքին, անքան շատ լսեցինք ու կարդացինք «Ազատութեան» ու «Ինքնավար Հաշատան»ի դժբախտները, որ մեր մտքին մէջ քարացած մնացին պատկերները երկնաչին օթեակներու, որոնց դուռը պիտի առաջնորդէր մեզ՝ մեր Հնչակեան ճրդ Կամաւորական գունդը...:

Մէկը չեղաւ սակաւն, որ բարի ըլլար բացատրելու Ազատութեան նշանակութիւնը, եթէ ներկայ կարգերու տակ ազատութիւն կարելի է ըմբռնել, ինքնավար Հայաստանի չտակադիծը, եթէ մեզ չըջապատող պաշտանները անոր իրականացման հաւանականութիւն տալու չափ նպաստաւոր կրնան ըլլալ:

Ատեն մը «Եր. Հայաստան»-ի ճակատը խոշոր տառերով կը գրուէր մեր կուսակցութեան պահանջը՝ «Ինքնավար Հայաստան Եւրոպական ֆոնքթօյով»։ Ծիծաղելի էր իսկապէս այս սնապարծութիւն բուրոյ չափարարութիւնը, որ շարաթներ շարունակուեցաւ, բայց չ'գտնուեցաւ մէկը որ բացատրէր թէ ի՞նչ տուեալ պայմաններ կաշին այդ նպատակի չափողութեան համար, ի՞նչ ըլլալու էր պատկերը երկրի արդիւնաբերական աղբիւրներուն, որո՞նց ձեռքը պիտի մնալին անոնք, ինչո՞վ պիտի պահպանուէր երկրի քաղաքական մեքենային կանոնաւորութիւնը. կերպէ՛րն վերցուած տեսնել դասակարգային անջատումները թէ պիտի մղէին նոյն պաշարը։ Յետադարձ շարժում, փնասակար ժամաւաճառութիւն չէ՞ր կերտել կուռք մը՝ շովինիզմը, կամ դարդարել արդէն գոչութիւն ունեցածը ու վերջը աշխատիլ փշրել դաշն, երբ ժողովուրդը վաղուց վարժուած է անոր պաշտամունքին...:

Մեղի չի չեցնելու պէտք չիկայ մեր հարցերէն մէկ քանիններուն չուրջ անցեալի մէջ եղած մասնակի տեսութիւններ, ոչ ալ վեր բարձրացնելու կարիք կայ մեր կուսակցութեան հրատարակած «Կոչ»ը։ «Կամաւոր կոչը»-երը բոյորն ալ տեսեր կարգացեր են ու հասկցեր են որ անոնք բաւարար ծանօթութիւնը չեն կրնար տալ ժողովուրդին, այն չտալին հետ որ չի խաբուիր...:

Բառեր չեն պակսեր դժելու հրաշալի ծրագիրներ, գեղեցիկ պատկերներ մարդկութեան համար, բայց խնդիրը ծրագիրը չէ, պատկեր չէ, խնդիրը իրականութեան հնարաւորութիւնն է։

Կարելի՞ է... ա՛յս է հարցը։

II

Հայ ընկերավարականներէն էս-տէֆները, եթէ քչիկ մը տեղեակ են մարքսիզմի պրօլետարական փիլիսոփայութեան, երբեք ազգասէր չեն կրնար ըլլալ. անոնց ազգասիրական քարոզները կեղծիքով շինուած են։

Հաստատելու համար մեր ըրած անկեղծ չափարարութեան ճշմարտութիւնը, բացատրե՛նք թէ ի՞նչ է ազգութեան մասին մեր ըմբռնումը։

— «Ընտանեկան կամ ցեղային հեռաւոր ու մօտաւոր շոռաւիղներով միեւնոյն միջավայրի ծնունդ, միեւնոյն լեզուն խօսող, նոյն սովորութիւնները, աւանդութիւններն ու պատմութիւնն ունեցող մարդերու հաւաքական ամբողջութիւնը Ազգ կը կոչուի։

Այս սահմանումը ճիշդ կրնայ նկատուիլ, բայց մեր սկզբունքի տեսակէտէն՝ ան պուրժուական բացատրութիւն մըն է սոսկ, որովհետեւ մենք, Ազգ անուան տակ կը հասկնանք նաեւ դասակարգեր, իրենց դասակարգային անջատումներով ու շահերով, դասակարգային խտեալներով ու ձգտումներով։

Դասակարգ ըսելով կը հասկնանք տնտեսական շահերու նոյնութեամբ իրարու հետ ուղղակի թէ անուղղակի կապերով միացած, ուրիշի մը հակադիր եզրը ներկայացնող, գունաւորուած, անջատուած մարդոց ստուար կամ փոքրաթիւ որոշ դասը։

Դասակարգերը ունեցած են իրենց պատմական կերպարանափոխութիւնը, անցեալի մէջ Տէր և Ստրբուկ, ներկայիս՝ Շահագործող ու Շահագործուող :

Պատմութիւնը մեզի համար ազգերու կոիւններու նկարագրութիւնը է, այլ նկարագրութիւնը՝ դասակարգային կոիւններու :

Ամէն ազգ, մեծ ըլլալ թէ փոքր, իր մէջ կ'ունենայ դասակարգեր, միայն թէ նաչելով իրենց տնտեսական պայմաններուն՝ աչգ դասակարգերը կրնան իրարմէ խորապէս բաժնուած ըլլալ, ինչպէս ընդհանրապէս Եւրոպայի՝ մասնաւորապէս Ամերիկայի մէջ, կրնան պարզ գոնաւորուած մը ներկայացնել՝ ինչպէս մեր, Թրքահայերու մէջ :

Կուսակցութիւնները ուրիշ բան չեն եթէ ոչ իւրաքանչիւրը դասակարգի մը ծնունդը՝ իր ամբողջական կազմով, նոյն դասակարգի հոգեբանութեան մարմնաւորումը՝ իր գործելակերպով և անոր շահերու բերմամբ նպատակի արտայայտիչը՝ իր ծրագրով :

Հնչակեան կուսակցութիւնը ծնունդն է հայ ընչազուրկ դասակարգին. այսպէս կը չափաւորեն մեր ընկերները : Եթէ ճշմարտութիւն է աս, ուրեմն՝ անոնք պէտք էր կամ միմիայն ծառայէին իրենց դասակարգի նպատակին, արտայայտիչն ըլլալին անոր իղձերուն, իտեալներուն, և կամ՝ քանի որ կը խօսէին ամբողջ Ազգին անունով մէկտեղ առնելով և հայ պուրժուազին, որ ատենէ մը վերջ բոլորովին անտարբեր էր տեղի ունեցող «վնասակար» «անօգուտ» շարժումներուն հանդէպ, հարկ էր մկրատով մը կտրէին կուսակցութեան կցուած «Ընկերվարական» պոչը ու հրապարակ նետուէին որպէս անդամները պարզ «Լիպիրալ» կուսակցութեան մը :

Մեր ընկերները եթէ արդար Թարգմանն ըլլալին իրենց դասակարգին, աչգ թշուառ դասակարգը պատերազմի մասնակցութիւնը չէր ուզեր, սոսկալի հրդեհին մէջ ողջ ողջ աչրիլ չէր փափաքեր :

Միմիայն մէկ պարագայի տակ «Կամաւորական շարժում»ը կրնար անհրաժեշտութիւն համարուիլ, երբ Թրքահայը զինեալ ընդհանուր ապստամբութեան դիմեր. աչո՛, այն ատեն աչլեւ ոչ սկզբունքի խնդիր կը մնար մեզ համար, ոչ սպասումի :

Բայց երբ երկրի բոլոր կարող ուժերը գէնք բռնող անձերը զինուորագրուած էին Թրքական դրօշին, պէտք էր լրջօրէն մտածել . . . :

Սակայն մեզի ի՞նչ կը պատասխանեն գիտէ՞ք. «որովհետեւ, կրսեն անոնք, Եւրոպայի ընկերվարականները մէկ կողմ նետած ամէն բան, երբ մասնակցեցան հայրենիքի կռուին, մենք՝ Հայերս, ուրիշ ճամբայ չունէինք և չէինք կարող ունենալ» :

Ամէն անգամ երբ առիթը ներկայանայ որ մեր ընկերները պէտք ունենան իրենց աչքին դնել մարքսիստական ակնոցը, անոնք, անճարակ մուրացկաններու պէս ձեռք կ'առնեն Եւրոպայի ընկերվարականներու դրները ու «Ռուս աշխիւն ընկերվարականը պատե՛րազմի մասնակցեցաւ» կը պոռան, Փրանսացի աշխիւն ընկերվարականը աչպէս ըսաւ կ'աղաղակեն :

Այս «տեսարան»ները կարելի է նմանցնել դերձակութիւն ընել ուզող աչն մարդոց, որոնք ամէն օր վարպէտ արհեստաւորներէ միաձեւ, միատարր հագուստներ կը գնեն ու չարմարցնել կուգն իրենց չաճախորդներուն, առանց նկատելու թէ մին երկաչնահասակ է ուրիշ մը կարճահասակ, մէկը գէր է, միւրը նիհար : Երբ կը տեսնեն որ զգեստը չի չարմարիւր, արհեստէն բոլորովին անտեղեակ՝ աչլանդակ նմա-

նութեան կը գիմեն, աչնպէս որ հետուէն տեսնող մը չի կրնար ծիծաղը գտել, քանի որ հագուստը կող- տացած ձեռքերու մէջ բոլորովին ալանդակուեր, ձեւէ ելեր ու եղեր է խաչառակ բան մը: Եթէ մօ- տենաս աչք մարդոց ու ցոյց տաս իրենց բրածը. «Քանքար՝ միտ կը պոռան երեսիդ, դուն հիւլէի չափ արհեստէն չես հասկնար, չե՞ս գիտեր որ աչք զգես- տը աչնինչ նշանաւոր դերձակը կարեր է»:

Այլ ոչ մէկ խօսք, ոչ մէկ ակնարկութիւն. աչնքան մեծ է «նշանաւոր դերձակ»ին հմայքը...

Աչնպէս են մեր Ամերիկահայ ամէնուս ծանօթ չար- գելի մարքսիստները:

Որովհետեւ Ռուս կամ Գրանսացի աչնինչ Ս. Դե- մօկրատը աչնպէս բրած կամ ըսած է, հետեւաբար՝ նոյն բանը ըսել կամ ընել կը պատշաճի նաեւ մեզի, իբր թէ սօսիալիսթ տեսարանի մը ամէն խօսքերն ու տե- սութիւնները մաթիմատիքական ճշմարտութիւններ ըլլալին, չարմար՝ ամէն տեղի, ժամանակի ու պաշ- մանի համար:

Մեր ընկերները թող խոնարհամտութիւնն ունե- նան խոտտովանելու թէ անհատներ ինչպէս և կազ- մակերպութիւններ, կուենան իրենց մեծ սխալները:

Ասկէ 11 տարի առաջ՝ Ճարտնական պատերազմին, երբ Ռուս չեղափոխութիւնը բռնակալութիւնը հիմ- նաչառակ տապալել կուզէր ու պուրժուազին միա- ցած էր անոր, Սօսիալ Տէմօկրատները աչգպիսի քրի- տիկական փաշտեանին գործադու չաչառարեցին: Քաղաքական ազատութեան կռիւը փոխուեցաւ տրմ- տեսական ազատութեան կռիւի, որուն համար Ռուս պուրժուազին չէզոքացաւ, միացաւ կառավարու- թեան՝ որ կրցաւ խեղթել չարժուծը:

Հոկտեմբերեան մանիֆէսթը պատրանք մ'եղաւ, որովհետեւ Ռուս կառավարութիւնը զայն լիզեց թուղթին վրայէն, 1906 Յունիս 3ին, երբ գումարել տուաւ իր Տուման:

Ինչ որ է. թողո՛ւնք ասոնք ու դառնանք մեր ըսե- լիքին: Ս. Տէմօկրատ մը Ազգասէր չի կրնար ըլլալ, ըսինք վերը. բացատրենք մեր միտքը:

Սիրելի Ազգք կը նշանակէ սիրել անոր մէջ գոչու- թիւն ունեցող բոլոր դասակարգերը հաւասարապէս: Սիրել բոլոր դասակարգերը կը նշանակէ ծառայել անոնց շահելուն՝ ասանց խտրութեան: Ահա հո՛ւս է անհասկնալին...

Մարդ մը ի՞նչպէս կրնայ ծառայել իրարու հակա- ռակ երկու տէրերու:

«Հնչակ»ը 1902ին պաշտօնապէս կը չաչառարէր թէ «Թուրքիոյ մէջ մեր աչնքան շատ սիրած Ընկեր- վարական գաղափարին հող չիկայ»: Այս չաչառա- րութեան համեմատ՝ որ խոչոր հակասուծն էր ասկէ առաջուաչ պրօպականտին, մենք ստիպուա ծենք ըն- դունիլ թէ Ընկերվարական գաղափարի հող չեղած տեղը չիկար և հաչ պրօլիտարեատ: Երբ չիկար պը- րօլիտարեատ՝ պէտք չիկար Ընկերվարական պատ- ւաստուծը մեր կեանքին, իսկ երբ գոչութիւն ունէր աչք հաչ պրօլիտարեատը, աչն ատեն և ոչ մէկ զօրա- ւոր ազգակ կրնար պարտադրել աչք ուրացուծը, և կուսակցութիւնը հարկ էր շարունակ կառչած մնար դասակարգային կռուի սրբագան դրօշին, որուն շուր- ջը պիտի գան բոլորուիլ վաղը:

Ընչազուրկ դասակարգը երբ ունի իրեն չատուկ հաչրենիքը, պէտք է պաշտպանել զայն, աչո՛, իսկ երբ ունեցած չէ և չունի, գուր քանք է անօգուտ տեղը ուժեր սպառել, ձեռք ձգելու համար աչն՝ ինչ որ

կախուած է մերինէն անհունապէս հզօր բազուկներու կամայականութենէն :

III

Ո՞վ է մարքսիստը :

Արժէ երկու խօսքով պատասխանել այս հարցուն : Երբ, որպէսզի ուրիշի մը պատասխանել ուզող մեր ընկերները հարկադրուած չըլլան լոկ անձնականութեան շուրջ անտեղի ակնարկութիւններ ընել :

«Քաղաքական տնտեսութիւնը (Economie Politique) գիտութիւն մըն է որ կը սովորեցնէ և կը բացատրէ մարդկային տնտեսութեան հետ պայմանաւորուած հասարակական չարաբերութիւնները : Անոր գոյութիւնը աւելի քան 150 տարի է, սկսած՝ Ֆրանսացի Ֆրանսուա Բէյնէէն, որ քարոզեց բնատիրութիւն կամ բնապետութիւն, (Physiocratism) շեշտելով թէ երկրագործութիւնն է միակ աղբիւրը հարստութեան : ԺԹ. Դարու սկիզբը կը գործածուէր «ազգային տնտեսութիւն» կամ «Ժողովրդային տնտեսութիւն» (Economie nationale) օրինակուած՝ Իտալացի Օրտէսէն, 1774 թուին : Ատօլֆ Վազնէր գերմանացին, «սօսիալական տնտեսագիտութիւն» բառերը գործածեց :

Տնտեսական սկզբունքն էր նուազ ուժի վատնում (Minimum) և առաւել արդիւնք (Maximum) ձեռք բերելու համար :

Մերկանտիլիզմը եկաւ ցոյց տալ թէ երկրի մը արդիւնագործութիւնը բարդաւածելու համար պէտք է թոյլադրել միայն հում նիւթերու ներածումը, պատ-

րաստելով արդիւնագործուած ապրանքներ, որոնց արտածումը կրնար հարստացնել երկիրը :

Ատամ Սմիթ 1776ին բոլորովին նոր հայեացքներով ստեղծեց խոշոր դպրոց մը՝ «Դասական» կամ «Քլասիքական» դպրոցը, որ մերժելով միւսներու միակողմանիութիւնը, հաւասար արժէք տուաւ երկրագործութեան, արդիւնագործութեան և առեւտուրին :

«Քլասիքական դպրոց»ի չաջորդները շատ կարելութիւն տուին անհատական տնտեսութեան ուսումնասիրութեան, որ կը հիմնուէր ազատ, անկաշկանդ անհատական մրցումի վրայ : Աս կոչուեցաւ Անհատականութեան սիստէմ (Individualism) որ պուրժուայի սիրելին էր :

«Մանչեստրեան դպրոց»ը եկաւ ծայրայեղ ձախակողմեան թեւը կազմել, պահանջելով վերջնել սահմանի մաքսային դրութիւնը, որպէսզի բանւորները աժան ապրին ու պակաս օրավարձով աշխատին :

«Մանչեստրեան դպրոց»ը կը կոչուէր նաեւ «Լիպերալ դպրոց» : Քլասիքական դպրոցի դէմ սկսաւ պայքարը երկու ուղղութեամբ. մէկը՝ «Ընկերվարականութեան» կողմէն, միւսը՝ «Պատմական դպրոց»ի կողմէն : Վերջինը, որու հիմնադիրն է Ֆրետերիք Լիստը, կընդունէր պետութեան միջամտութիւնը ընդհանրութեան օգտին համար : Նա չի ժխտեր անհատական սեփականութիւնը, այլ կուզէ պետութեան միջոցով տնտեսական չարաբերութիւնները աշնպէս մը կարգաւորել որ ժողովուրդի բոլոր խաւերը կարենան մասնակցիլ ընդհանուր կուլտուրայի պէտքերուն :

Սօսիալական ուղղութենէն ամէնէն մեծ չափով տարածուած է այսօր Մարքսիզմը, որ իր էութեամբ

ուսեղ կերպով հակադրուած է Անհատականութեան» (Individualism) :

Այս հակիրճ տեսութենէն վերջ անցնինք ցուցնել Մարքսիզմի փրկիստիպական աշխարհահայեացքի գլխաւոր հիմքը, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Տնտեսականը : Ահա թէ ի՞նչ կրտէ Մարքս :

«Արդիւնաբերական շարաբերութիւններու ամբողջութիւնն է որ կը կազմէ հասարակութեան տնտեսական շինուածքին իրական հիմքը, որու վրայ կը բարձրանայ իրաւական և քաղաքական վերնաշէնքը, և որուն կը համապատասխանեն հասարակական գիտակցութեան օրոշ ձևերը : Նիւթական կեանքի արտադրութեան եղանակն է որ կը պայծառաւորէ կեանքի սօսիալական, քաղաքական և հոգեւոր պրոսէսը : Ոչ թէ մարդկանց գիտակցութիւնը կ'որոշէ անոնց կացութիւնը, այլ, ընդհակառակը, անոնց հասարակական կացութիւնն է որ կ'որոշէ մարդոց գիտակցութիւնը :» Critique of Political Economy (էջ 11) Marx :

Անշուշտ աւելորդ է բնել թէ Մարքսի Ընկերավարականութիւնը չէ կարելի նշանացնել Խոսովիսք Ընկերավարականներու՝ Սէն Սիմոնի, Զուրիէի, Բօպէրթ Օվէնի, նոյնպէս և Քրիստոնեայ Ընկերավարականներու՝ Լամենի, Քինկսի քարոզած ընկերավարականութեան հետ, ոչ ալ անոր բարոյախօսութիւնը կրնանք նմանցնել Միսմոնդի, Թոմաս Քարրայլի Աւետարանի ողբով քարոզուած բարոյախօսութեան հետ : Մարքսիզմը առանձին հասանք է, մաքուր ու բիւրեղացած, որ կը ցոյցնէ ժամանակին փրկիստիպական շինուածքէն ու զտուած տարրերը, ի հարկէ ըլլալով ենթակալն բարեշրջման օրէնքին :

Կեանքը դասակարգային կոխ է :

① Ահա Մարքսի փրկիստիպական կազմածքին ամբողջ խարխիւրը, որուն վրայ կը բարձրանայ իր «Քրիստական սօսիալիզմ»ը :

Կանգնած ըլլալով մեզի ներկայացուած խարխիւին վերեւ, մենք կընդունինք հետեւեալ 4 հիմնական կէտերը :

Ա. — Յաւելեալ արժէքն է որ կը չառաջացնէ քուփիթալի մեծութիւնը ինչպէս և կեդրոնացումը, որը իր կարգին բնականօրէն կը չառաջացնէ մանր արտադրողներու սեփականադրկումը ստուարացնելով ընդադուրի բանւորներու բանակը :

Այլ բանակը կազմող բանւորները, պուրժուազիի հնարաղէտ մեքենականութեան շնորհիւ լարուած ըլլալով միմիանց դէմ աղղալին, ցեղալին, կրօնական հակամարտութիւններով, այսօր անլսելի փափուքներ ունին, քանի որ կեանքը դեռ տանելի է, բայց վաղը այլ փափուքները պիտի փոխուին նախ դո՛ղւած, դո՛ղւածներու, ազալ պահանջներու և ծրագիրներու, իսկ ամէնէն վերջը այն ահուկի հրափոխին, որ ընկերային Մեծ լեղափոխութիւն կը կոչուի :

Բ. — Պատմութեան անիւր շարժող ուժը տնտեսական շարաբերութիւնն է, որ կ'ստեղծէ հաւաքական՝ բոլիկալի կամեցողութիւնը ոչ թէ անհատի մը կամ մէկ քանի անհատներու զաղափարները, եթէ անոնք բնաւ կապ չունենան ընկերային կազմակերպութիւններու ընդհանուր ուղղութիւնը չատկանչող ձրղտումներու հետ :

Գ. — Պատմականօրէն զարգացած պրօլիտարեատին վիճակուած է ապագայ մեծ նուաճումը ընելու պարտքը : Հիմակուան ճնշումները, զրկումներն ու հարստահարութիւնները սերտել կուտան անոր պարտականութեան քերականալքեանարանը, դոր կը տես-

նենք անոր ձեռքը երբեմն, երբ նա «գործադուլ» կը չաչտարարէ հոս կամ հոն : Ժամանակը անոր պիտի տայ աւելի մեծ դրքեր, սովորեցնելու համար չաջողութեան ապահով ու կտրուկ ճամբան :

Դ. Մարքսը որդեգրելով հէկէլեան ժխտման ժխտումի (դրութիւն, հակադրութիւն, համադրութիւն) «տիպէֆտեկան», զայն իր տնտեսարան տեսութեանց առաջնորդն ըրաւ : Ներկայ Բափիթաւիտական տիրապետութիւնը ժխտումն է Աւատական տիրապետութեան, իսկ Ընկերվարական կարգերու տիրապետութիւնը բնականօրէն, գիտականօրէն յառաջացած, անխուսափելի ժխտումը պիտի ըլլայ ներկայ Բափիթաւիտական տիրապետութեան :

Մենք կընդունինք թէ այսօրուան կարգերը ունին իրենց մէջ ընկերվարական սաղմեր, որոնց աճումին պիտի չաջորդէ Աշխատանքի թագաւորութիւնը, որով պիտի ջնջուին արտադրութեան միջոցներու անհատական սեփականութիւնը, ներկայ դասակարգերը ինչպէս և աճն չարիքները՝ որոնց արձատր չի կրցաւ պոկելով հանել նոյնիսկ Աստուածորդին ու անոր հետեւորդները՝ ամբողջ քսան դար : Ասոնք են ահա մարքսիզմի հիմնական սկզբունքները, զորս ընդունողը մարքսիստ կը կոչուի, առանց այլեւայլի :

Ինչպէս կը տեսնուի մեր քննադատութիւնը ուղղուած է ոչ թէ սկզբունքին, զոր ընդունած է Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը, այլ գործելակերպին, որը մեր կարծիքով ուղղակի չի համապատասխաներ սկզբունքին :

Հետեւաբար, ինչ ալ որ ըլլայ մեր արտաշատութիւնը, մարքսիզմին չենք հայտնի, կը կարծեմ. չենք հայտնի նաեւ ոեւէ մարդու, ընդհակառակը, սիրով թուլ կուտանք ուրիշներուն հայտնել մեզի... :

IV

Յայտնի է որ մեր ընկերներու պաշտպանած «կամաւորական շարժում»ը իր ծնած օրէն իսկ, ուղղուած է ոչ թէ պատերազմի առիթով Թրքահայերու կեանքը փրկելու կէտին, այլ «Հայկական ազատութիւնը» աւրելնով շինուած երաշխաւորեալ հիմերու վրայ դնելու քաղաքականութեան. այսպէս հաւաստիացուցած են մեզ Ամերիկացի շրջանը ղեկավարող մեր պատուական ընկերները :

Նոր չէ այս երազը, անոր խիզախ ժեսթով հրապարակ դրուելը 30 տարուան պատմութիւն մ'ունի, «Հայկական Յեղափոխութեան պատմութիւնը» ինչպէս կը սիրեն կոչել շատեր :

Մեր նպատակը չէ մանրամասնօրէն վերգնահատման ենթարկել այդ «պատմութիւն»ը այլ մատնանշել մի քանի կարեւոր կէտեր, որոնք, այսպէս թէ անպէս, կապ պիտի ունենան մեր ըսածներուն կամ ըսելիքներուն հետ :

Առաջին հաջ կուսակցութիւնը որ հրապարակ իջաւ որոշ ծրագրով, Հնչակեան կուսակցութիւնն էր : Քանի մը երիտասարդ ուսանողներ երբ սկսան հրատարակել «Հնչակ»ը 1887ին, իրենց առջեւ կար արդէն եւրոպական պուրժուա-ազատական դադափարներով դաստիարակուած Արծրունիներու, Քամառ Քաթիպաներու, Ռաֆֆիներու պատրաստած սերունդը, որ կը ներկայացնէր գործունէութեան պատրաստի հողը :

Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրները, սկիզբէն ընդունած ըլլալով մարքսիզմը, ամենահնարաւորը նկատեցին «գիտական» հողի վրայ լուծել «Հայկական հարցը», որ երեւան կուգար ոչ թէ Տաճկահա-

յատանէն, ուր գերիշխող էր թրքական բռնապետութիւնը, այլ կովկասէն, ուստի՝ առանց պատճառի չէր, քանի որ հետզհետէ ծաւալով արդիւնաբերական նոր կարգերը սկսեւ էին նկղել հաշ մանր պուրծուազին Ռուսական բռնապետութեան հետ, որու ազդեցութեանը չկրնալով դիմանալ, իր շահագործման միակ հոգը թրքահաշատանը նկատեւ ու սկսած էր շարժիլ ու շարժել տալ դէպի այդ ուղղութեամբ:

Ասով, պարզապէս կը տեսնենք թէ Հայկական հարցի ծնունդը, ամոր գունաւորումը համաժողովրդական, համահայկական եղած չէ: Կովկասահայ մանր պուրծուազին ծնաւ այդ հարցը ինչպէս և անոր հետ անմիջական կերպով կապուած շարժումը, իսկ Հնչակեան կուսակցութիւնը ղեկավարի ղերն ստանձնեց՝ ձեւաւորեց գաշն ու մասամբ բնդհանրացնել փորձեց:

Այս է «Հայկական լեզախոխութեան» մասին մեր ունեցած մարքսիստական բնութեամբ, որուն դէմ չի կրնար խօսիլ ոեւէ Հայ Սօսիալ Տէմօկրատ, որ դէպքերուն կը նաչի պատմական մաթերիալիստական աշնոցով...:

Հնչակեան կուսակցութիւնը թէև Բնկերվարականութիւնը տեղաւորած էր իր ծրագրին մէջ, բայց չբնագատող պուրժուական հովերը զինքը չինեցին Ազատական կուսակցութիւն մը, կարծեա միմիայն իրականացնելու համար հաշ պուրծուազի կրողը:

Ուրեմն, այնքան մը սխալած չենք ըլլար՝ երբ Լսենք թէ երկուութիւնը (Dualism) մեր կուսակցութեան օրօրոյցէն սկսեւ՝ կը շարունակուի մինչև ներկայ օրերը: Հայկական Ազատութիւն ու Բնկերվարութիւն:

Մենք, քաղաքական ազատութեան բաղձնաքին դէմ չենք խօսիր, հոգ չէ թէ նա պուրժուական ըլլայ իր էութեամբ, բաւական է որ կուրտական բարդաւանքն ու դատարարային պուրժուութեան տեսակէտէն, այդ ազատութիւնը կրնայ օգտակար միջոց մը նկատուի, նպատակի չաջողութեան համար: Բայց երազում ազատութիւնը մարմնաւորելու համար անհրաժեշտ էր ունենալ միւրք: Հնչակեան կուսակցութիւնը այդ միւրքը չունեցաւ ու չ'աշխատեցաւ ունենալ, նա կարծեց թէ գրգռուելով ամբոխին երեւակաշութիւնն ու երագները, կրնային անոնք նիւթականաւ ու մարմին չինել: Մեր խոնարհ կարծիքով հս'ս է մեծ սխալը: Եթէ սխալ չի հաշուենք «Հայկական հարց»ը որպէս անկախ անջատ հարց գերաւորել, որ ինքնին հակասութիւն մը կը տեղդէ, զայն «գիտական մեթոտ»ի հետ չարմարցնելու քանքեր գործադրումը պահուն: Բայց ինչ էր այդ «գիտական մեթոտ»ը, զոր թաղեցին մոռացութեան անկիւնը և որուն վրայ թեթեւ աշնարի նետողներ շատ քիչեր կ'զան:

Պարզե'նք ինդիրը:

Թուրքիան, որու բռնապետութիւնը արդիւնքն էր երկրին տնտեսական—աշատական կարգերուն, անկախելի էր որ Սահմանադրական ըլլար, քանի զեռ հսն ախրող կը անդիսանար Ազաներու, Պէյերու դատարարը:

Մինչև որ Հայաստանի հովիտներէն կատախումբը չ'անցնէր Փշաշէն, մինչև որ թրքական միմարէներուն քով գործարաններու երկար ծինելոյցները չբարձրանային հարաշատութեամբ, այդ երկրին մէջ կատարարական կազմի հիմնական փոփոխութիւն աշկրնկալէր անմտութիւն էր: Կատարարութեան աշ

նունը կրնար փոխուիլ, բայց անոր էութիւնը դատապարտուած էր նոյն մնալ, ինչպէս տեսանք Օսմ. Սահմ. հռչակումով:

Երկրի մը կառավարութիւնը նոյն երկրին տնտեսական իրաւակարգերուն իսկական պատկերաւորութեան եղող հաւատարիմ պահպանն է:

Թէ ինչո՞ւ Թուրքիա Սահմանադրական չէր կրնար ըլլալ, պատճառը շատ պարզ է:

Գիտենք թէ երեք տեսակ դրամագլուխ (Capital) Առեւտրական, Վաշխառուական, Արդիւնաբերական: Ասոնցմէ առաջին երկուքը կրնան ապրիլ ու ածիլ բռնապետական ուժի տակ, բայց երրորդը՝ Արդիւնաբերական դրամագլուխը, պէտք ունի կատարեալ ապահովութեան. ատոր համար ամէնէն ազատասէրն է ան ու կուզէ Սահմանադրական կամ Հանրապետական կարգեր:

Թուրքիոյ մէջ Սահմ. ուժի մօտ ամրապնդման դժուարութեանց պատճառը ոչ այնքան պէտք է վերադրել կառավարողներու չկամութեան, որքան՝ այդ չկամութիւնը չառաջացնող Արդիւնաբերական դրամագլուխի չգոյութեան:

Թուրք աղաներն ու պէյերը չէին կրնար հակասել իրենց շահերուն, թոյլ տալով որ հաստատուէին նոր կարգեր, որոնց քաղաքական ապահով հովանիին տակ բացուելով հանքեր ու գործարաններ, իրենց ստրկօրէն ծառայող հազարաւոր ընչազուրկ գիւղացիները ազատ պիտի ըլլային երթալ աշխատելու արդիւնաբերական նոր կեդրոններու մէջ, որպէս ազատ բանուր:

Դէպի գործարանները սկսուելիք այդ անդիմադրելի հոսանքը բնական էր որ թափուր պիտի թողուր իրենց հողերը, որով կառավարութիւնը հողային

արդիւնաբերութեան ակերը չցամքեցնելու համար, ստիպուած պիտի ըլլար միջամտել՝ ահագին տարածութեամբ հողերը աղաներու, պէյերու ձեռքէն առնելով բաշխել ընչազուրկ գիւղացիութեան:

Այն ատեն ի՞նչ պիտի ըլլար այդ առանձնաշնորհալ դասակարգի վիճակը, երբ իր ոտքերը լիող երբեմն ստրուկները դառնային ազատ քաղաքացիներ, իրաւունքի տէր, քուէի տէր:

Ինչպէս կը տեսնենք այս դրութիւնը չէր կարելի կամովի ընդունել տալ անոնց. հարկ էր բռնութիւն, ու բռնութիւնը Եւրոպայի պուրժուազիէն պիտի գար, իսկ եւրոպական պետութեանց դէպի այդ ուղղութեամբ ուշադրութիւն հրաւիրողը ժողովրդային յեղափոխութիւնը պիտի ըլլար. բայց ժողովուրդը կը լռէր ու լռեց միշտ, որովհետեւ չունէր իրեն առաջնորդ ուժեղ պուրժուազին:

Այսպէս, ուսումնասիրելով Թուրքիոյ ներքին, ընկերային, տնտեսական, ցեղային այլազան պայմանները, չենք կարող դիտել չտալ թէ «Հայկական հարց»ը գիտական հոգի վրայ դնող Հնչակեանները, փոխանակ «Հայկական Ազատութիւն», «Հայկական Անկախութիւն» կոչելու, պէտք էր աղաղակէին «Ժողովրդային Ազատութիւն»՝ առանց ազգի, ցեղի ու կրօնի խտրութեան. փոխանակ Ազգային հողի վրայ պէտք էր գործէին դասակարգային հողի վրայ (1): Մեր երկրի ճակատագրին հետ անխզելի կապերով կապուած Օսմանցին, կարելի չէր փողոցները ցան-

(1) Հոս ի հարկէ չենք խօսիր բացառապէս երեւցած այն մարքսիստական մտքերուն, որոնց կը հանդիպինք երբեմն «Հնչակ»ի մէջ:

ցընուած անպէտ ոսկորներու պէս տոպրակները լեց-
նել ու տանիլ թափել գետը։ Իսկ զուտ «Հայկական
Ազատութիւն» մը, որուն ներքեւ անքնական չէ են-
թադրել Հայկական իշխանութիւն մը — իմէ՛ք սակաւն
հնարաւոր քրթար ալքը՝ չնայած թուրք՝ մահմետական
տարբերութեամբ մեծամասնութեան (1) — խոշոր հակասու-
մը պիտի ըլլար որդեգրուած Բնկերաբանական սկզբ-
բունքին, որ «կը ժխտէ մէկ ազգի ստորադասութիւն
միայն»։

Հնչական կուսակցութեան հիմնադիրները քանի
որ «գիտական մեքոն»-ն ընտրած էին «Հայկական

(1) Պայքան դուրս ազգութեանց ազատագրման
պատճառներէն մին ալ միջավայրի շարժարութեան,
իրենց պարզ հաշիւի բազմաթիւ արեւելի ուժեղու-
թեան, արտաքին օժանդակիչ նպատուար քաղաքա-
կանութեան հետ, Օսմանցիին փոքրամասնութեան
պարագան էր։ Հպատակ ժողովուրդները տասն ան-
գամ աւելի հին քան տիրողը, մինչդեռ Հայաստանի
մէջ ալք էրեւոյթին հակապատկերը կը տեսնենք։
Շատեր, Օսմանցիին բաժնելով իր բաղկացուցիչ մա-
սերուն՝ Քիւրտերուն, Չէրքէզներուն, Թաթարնե-
րուն, Լէզգիներուն, Աւշարներուն, անոնց իւրաքան-
չիւրքին հետ թափ բաղդատութեան կը դնեն Հայը ու
վերջինը կը դնեն բացարձակ մեծամասնութիւն։
Այսպէս ընտանիքը կը մոռնան թէ համարուած ցեղերը
իրենց ուրաջ անհատականութիւնը չունին ալ հա-
մաթրքութեան մէջ։ Արդէն, թուրք պետական քա-
ղաքականութեան է՛ն աչքառու կէտը ու է՛ համիւ-
լամութիւնը, համաթրքութիւնը։ Բաց չոս պէտքը
կղզանք ըսել թէ թիւրքիոյ ալս համիւլամական, հա-

հարց»-ի լուծման համար, պէտք էր որ իրենց դու-
րանէութիւնը սահմանափակէին անժամանակ ցոյ-
ցերու շրջանակով, որու անպէտ ու անօգուտ ըլլալը
զգացին 1896էն վերջ՝ երբ դադրեցուցին աղմուկը։
Արդեօք մենք «Հայկական հարց»-ի լուծում լսելով չի
պիտի՞ հպակեցինք թրքական-աւատապետական
կարգերու կործանումը ու նոր՝ եւրոպական կարգե-
րու հաստատումը Ռամկաւարական հիմերու վրայ։

Մեր «գիտական մեքոն»ը ճիշդ տեղին գործածե-
լու համար պէտք էր նկատի առնուէր տեսա պայման-
ները և զանոնք անուրաքան ատկորոշող ազդակ-
ները, որոնցմէ ամէնէն կարեւորին վրայ պիտի խօ-
սինք քիչ մը։

V

Երկու դասի պէտք է բաժնել թուրք հոգեբանու-
թիւնը. Ա. — տիրող դասակարգի հոգեբանութիւնը,
Բ. — խուժանի հոգեբանութիւնը։

Այս երկուքը նոյն պատճառներով չեն աւեր Հայը։
Առաջինը՝ թուրք տիրող դասակարգը, որու գործա-

մաթրքական ծրագիրը ուղղակի Քրիստոնեաներուն
կամ Հայերուն համար եղած չէ, ինչպէս սխալմամբ
կը կարծեն դմանք, ալ գլխաւորաբար մահմետական
բաղկացուցիչ ցեղերուն, որոնց համաձուլումը Օս-
մանցիութեան մէջ, կազմելով քացարձակ ու անբնկ-
նելի մեծամասնութիւնը անկարելի պիտի դարձնէր
«Հայկական Ազատութիւն» մը։

Հո՛ւս է գաղտնիքը թուրք գաղափարաբանութեան։
Թուրքերը մեզմէ աղէկ գիտէին թէ հայութիւնը
թրքութեան մէջ չի ձուլուիր։

դիր ու արդար թարգմանն է կառավարութիւնը, Հայ
էջտերն անոր համար որ Հայ է, որ Քրիստոնեայ է,
այլ անոր համար որ կենսունակ է գրաւելու տնտե-
սական շուկան և չեղաշրջելու մտքերը դէպի ազա-
տասիրութիւնը: Աս է մեր հարստահարումներուն,
տանջանքներուն, ջարդերուն պատճառը:

Իսկ երկրորդը՝ խուժանը, Հայը կ'ատէ որովհե-
տեւ Հայ է, որովհետեւ Քրիստոնեայ է, որովհետեւ
թրքական պետութիւնը խորտակել կուզէ հաստատե-
լու «Հայկական թագաւորութիւն» մը???:

Ինչպէս կը տեսնենք՝ առաջինին հոգեբանութեան
հիմը տնտեսական է, երկրորդինը՝ կրօնական, ցե-
ղային. մէկը ներգործական՝ առաջնորդող դեր ունի,
միւսը կրաւորական՝ հետեւող...:

Թուրք տիրող դասակարգը իր տիրապետութեան
աթոռը հաստատուն պահելու համար, կրօնը նոյնա-
ցուցած պետութեան հետ, կրթնած է առաւելապէս
թուրք խուժանի կրօնական ցեղային մութ՝ բաց տաք
տրամադրութիւններուն, զորս ուժեղացուցած ու աշ-
խատած է պահպանել բոլոր կարելի միջոցներով,
որոնց արդէն ծանօթ ենք:

Թուրքիոյ մահմետական հասարակութիւնը, որու
հոգիին խորը կարծես արմատացած կը թուի ըլլալ
ստրկամտութիւնը, իր աղաչէն կամ էֆէնտիէն կտոր
մը հացով կշտանալու չնական ժուժկալութիւնը և
այդ հացին փոխարէն վրէժի գործիք մ'ըլլալու պատ-
րաստակամութիւնը, բնաւ ժամանակ չէ ունեցեր
անդրադառնալու իր կացութեան ողորմելիութեանը
ու կատարած պախարակելի, ստոր դերին:

Ո՞վ սովորեցնել ուզած է անոր թէ՛ ոչ-մահմետա-
կանը կեալուր պէտք չէ նկատել, այլ հարկ է ուշադ-
րութեան առնել վիճակներու նոյնութիւնը. թէ՛

կեանքին նպատակը ուրիշի ձեռքէն հացը խլելով ապ-
րիլ չէ, այլ՝ ազատ ու արդար աշխատանքը. թէ՛ աշտ
աշխարհի մէջ «Ազատութեան» ու «Շղարարութեան»
անունով խեղաշին կան, որոնց իրականացման աշ-
խատելու է քիչ մը, և վերջապէս թէ՛ իր ժամանա-
կաւոր կեանքի շրջանը ոչ իր Ալլահէն ոչ ալ Մահմէ-
տէն կրնար ճակատագրուած ըլլալ չափաւնապէս
ստրուկ ու վայրագ տրամադրութիւններով գործիք
մնալու շահագործող, արինարբու մարդակերպ հը-
րէշներու, որոնք կ'ընկողմանին էֆէնտիական բաղ-
մոցներու ու կառավարական թեկնաթոռներու վրայ,
իրենց ծառայեցնելով աշխարհի բոլոր սրբութիւննե-
րը:

Մեզի համար ինչ ալ որ ըլլար այս մարդոց ներ-
քինը, ինչ բնազդներով կամ վայրենի ի՛նչ յատկանիշ-
ներով ալ օժտուած ըլլալին անոնք, որ աստիճան
բուռն ալ ըլլար անոնց մեզի հանդէպ սնուցած ատե-
լութիւնը և զայն արտադրող պատճառներու օղակա-
ւորումը, մենք այնքան պարտադրուած չէինք մեր
«չեղափոխական» գործունէութեան մէջ խորունկ ու-
սումնասիրութեան առարկայ դարձնել զանոնք, եթէ
Հայաստան կոչուած երկրամասը եւրոպական կուլ-
տուրական կեդրոնի մը դրացի ըլլար ու անոր մէջ
Հայերը բացարձակ մեծամասնութիւն կազմէին, ար-
դիւնաբերական դրամադրիսի տէր զօրաւոր պուր-
ժուազիով: Բայց մեր միջավայրը կը ներկայացնէ
բոլորովին տարբեր շրջան մը. մեզի դրացի էր թուր-
քը, Քիւրտը և չնայած բոլորին՝ կառավարութիւնը
շարունակ նոր զաղթականներ կը զետեղէր հայաշատ
տեղերը...:

Ակն յայտնի էր որ թուրք պետական կազմը իրեն
յեմակէտ ընտրած էր ամբողջ, որուն վրայ ուշադրու-

թիւն պէտք էր դարձնէր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը: Անգամ մը որ չեղաչըջուիլ սկսէր այդ ամբողջը, այն ատեն հիմնովին տապալուած կարելի էր ենթադրել թրքական աւատատիրական դրութիւնը, իր բռնութեան ու սարսափի արհաւիրքներով, որովհետեւ եւրոպական հակամարտ շահերը վերջ պիտի տային իրենց ձգձգումի, սպառողական քաղաքականութեան, որու հովանիին տակ կ'աղբէր Հիւանդ Մարդը:

Մեր Հայ չեղափոխական գործիչները «Հայկական Ազատագրութեան» անունով կոխ մղելով, անուղղակի կերպով գործիք եղան հրահարելու թուրք խոշտանին ցեղային, կրօնական կոյր զգացումները: Մինչդեռ՝ համբերատար ու սխտեմաքիւփ աշխատութեամբ պէտք էր կազմակերպէին դասակային հողի վրայ թուրք ու ֆիւրտ բնչագութի գիւղացին, ժողովուրդը (1): այժմ ըլլալու էր մեր «գիտական մեքոտ»ը:

Պէտք էր պատրաստել վառօդի ամբարանոցը, անկէ վերջ բռնկումի ու փլուզումի համար փոքր կաշծ մը բաւական էր արդէն: Յուցարարութիւնը պատրաստութենէ վերջը պէտք էր...

(1) Հնչակեանները թերեւս մեզի չիչեցնեն Կեսարիայ Մեծ դէպքը, որուն հետեւեցաւ Գաղատիոյ դատաւարութիւնը: Մենք հարատւութեամբ կը գնահատենք Հնչակեան գործիչներէն ոմանց գուտ մարքսիստական անկեղծ, շիտակ արտայայտութիւնը: (Ընթերցողներուն կը յանձնարարենք առանձին ուշադրութեամբ կարդալ «Հնչակ»ի հրատարակութիւններէն՝ «Գաղատիայի դատաւարութիւն»ը, մասնաւորապէս Ա. Ռ. Յոտունիի ճառը:) Յաւալի կէտը սակայն, սա՛ է որ մեր ընկերները միամտօրէն խարուե-

Մեր «չեղափոխական» շարժումներու ատեն պէտք է ըսել թէ թուրք կառավարութիւնը զինուորական ուժի դիմելէ առաջ՝ դիմած է ամբողին, որ անգիտակցաբար ծառայէր է կառավարութեան նպատակներուն: Մենք, յանուն մեր գաղափարի չաջողութեան, պէտք էր աշխատէինք ջանջախել թշնամին իր իսկ սեփական գէնգերով, քանի որ մեր գէնգերուն անգոր ըլլալը արդէն սկիզբի օրէն գիտնալու էինք:

Երբ թուրք ու ֆիւրտ ընչազուրկ՝ կամ աշխատաւոր անբըր զիտակցէր այն ճշմարտութեան՝ թէ «Հայ չեղափոխութեան» նպատակը ըլլալով ժողովուրդի ազատութիւնը, չէր ձգէր հայկական բռնապետութեան մը հաստատման թուրքերու, ֆիւրտերու վերայ (1), այն ատեն տարբեր կ'ըլլար իրերու ընթացքը...

Քանի որ թուրքիոյ մէջ գոյութիւն չունէր թուրք ուժեղ պարտագին, մղելու պոլութեա-ազատական կոիւր, չառաջամարտի այդ պարտքը կիջնար ընդհանրապէս «Հայ չեղափոխութեան», մասնաւորապէս Ս. Դ. Հնչակեաններու վրայ:

ցան ու սխալ գործեցին. փոխանակ իրենք ցրուելու «թուրք Քօմիթէ»ի չաչաւարարութիւնները, պէտք էր թուրքերուն ցրուել աւելին, դանոնք քշելով փառնգին բերանը: Մէկին փախուստը, միւսին բանտարկութիւնն ու կախաղանը պատճառ պիտի ըլլար տանջանքի, հալածանքի մէջ եփելու թուրք չեղափոխական գաղափարը ու տարածելու դաշն բխրեղ վիճակով:

(1) Կ'արժէ ծանօթանալ Հնչ. կուսակցութեան կամ «Հայ չեղափոխական պատմութեան» անգղուգա-

Մեզի համար բնաւ խնդիր չէր թէ եւրոպական ո՛ր պետութեան դրամագլուխն էր որ պիտի մտնէր երկրէն ներս, բաւական էր խորտակուէր թուրք աւա- տական տիրապետութիւնը ու անոր չաջորդէր քափի- թալիստականը՝ կառավարական աշնալիսի ուժիմով, որու հովանիին տակ դուռը բացուէր Ընկերվարական գործունէութեան լայն ասպարէզին, հետզհետէ տա- նելու համար ամէն ցեղէ աշխատաւոր ժողովուրդ- ները դէպի տնտեսական արդար կարգերը... Աճա- պարոտ մարդիկ թերեւս մեզի առարկեն թէ աշնալիսի նպատակի մը չաջորդութեան հաւանականութիւնը կապուած էր շատ խոշոր դժուարութեանց հետ և կը պահանջէր երկար ժամանակամիջոց, մինչդեռ Հա- յուն տառապանքի բաժակը լեցուն էր արդէն:

Ժիշդ է որ տառապանքի դաւաթը լեցուն էր ու հարցը կը պահանջէր խոշոր դժուարութիւններ, բայց երբ սկսուէր էր այդ խոր ու համբերատար աշխա- տանքը, թուրք կառավարութիւնը նիւթ չպիտի կըր-

կոն տիպարը ներկայացնող Մեծ Յեղափոխականին՝ Ժիրաչրին: Անոր կեանքի գործունէութեան մասնա-ւոր գիծերը, սերտօրէն կապուած իր սկզբունքին հետ, օրինակելի ճամբայ մը ըլլալու էր Հնչակեան կամ այլ գործիչ-պրօպականդիսթներուն:

Եթէ Թրքական բռնապետութեան արիւնալի թա- թին տակ գործող չեղափոխականները Ժիրաչրներ ըլլալին, աչն ատեն Յեղափոխութիւնը մտած կըլլար տարբեր փուլի մէջ:

Անխուսափելի պիտի ըլլար աչն՝ ինչ որ անկարելի կը կարծուէր: Մեզի Մուրատներ պէտք չէին, այլ՝ Ժիրաչրներ...:

նար հայթայթել լեցուած բաժակին վրայ կաթիլ մ'ա-ւելցնելու համար:

Մենք, չեղափոխութիւնը խանդավառ զգացումնե-րով լեցուն քանի մը մարդոց ձեռքով կատարուած երեսուքական փոփոխութիւնը չենք հասկնար, եր-բեք. չեղափոխութիւնը մեր ըմբռնումով՝ նախ ան-նրան, ապա փոքր ու աստիճանական նուաճումնե-րով դուրսեան մը հաւաքական կամֆով անվերա-կանգնելիօրէն հիմնայաւակ կործանումը և նորի մը հաստատումն է, յօգուտ՝ հասարակական բարօրու-թեան:

Այսօրուան «կամաւորական շարժում»ը շատ տղեղ ու դէշ կրկնութիւնն է մեր անցեալի սխալներուն: Ս. Դ. Հնչակեանները եթէ անսպառ բառամթերքով ջանան արդարացնել իրենք զիրենք, անօգուտ է այդ փորձը, որովհետեւ պատմութիւնը ունի իր վոխը:

Մեր ընկերները մրցման ելան Դաշնակցութեան հետ, ապագայի հոգը անոր չտալու կանխահոգու-թեամբ(1), բայց թող զիտնան թէ ո՛չ մէկ բան կարող պիտի ըլլայ արգելիլ մահը՝ «Հնչակեան» անունին, որուն վրայ տգիտօրէն կ'երգնուն, ու միամտօրէն կը շահագործուին շատեր: Այո՛, պիտի վերնայ «Հնչակ-եան» անունը, որպէսզի ապրի Սօսիալ Տէմօկրատ-եան, բանւորական կուսակցութիւնը, որ իր մերկ ու-սերուն վրայ առած աշխատաւոր դասակարգի հոգերն

(1) Այս մասին արդէն Մար-Արաս Ծածկանունի տակ Կովկասեան թղթակցութիւն մը շատ անկեղծ արտայայտուած էր «Եր. Հչ.»-ի մէջ, որուն արդարա-ցի դիտողութեամբ պատասխանեց «Հայրենիք» ճիշդ իր ատենին:

ու իտեալը, դանդաղաբալ բայց վստահ՝ կը դիմէ սուրբ ու արդար աչն գեղածիծաղ հորիզոնը, որու հրաշալի հեռադատիւնին կարծակուի յաճախ դարձահաս լորձուները աչնպէս եովէն մարդոց, որոնք չի դիտեմ ինչո՛ւ կը ծնան Բնկերպարական դիմակի տակ. չէ՞ որ լաշն է աշխարհը, շատ են հոսանքները ու ազատ են գաղափարները...

VI

Ներկայիս՝ «Հայկական Ազատութիւն» ծը անհնարին դարձնող ուրիշ գորաւոր պատճառ մըն ալ կալ, զոր կուգենք լանձնել ընթերցողի ուշադրութեան, որպէսզի չ'արդարացուի ուժերու չուժպէտս վատնումը:

Աչքէ անցնելով Նոր դարու ազգերու քաղաքական կեանքը, մենք կը տեսնենք թէ իւրաքանչիւր ազգի քաղաքական չեղաչըջումի գլխաւոր՝ կրնանք ըսել միակ ազգակը այդ ազգին պուրժուազին եղած է:

«1789ի և 1793ի շարժումները, որոնք Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը կը կազմեն, պուրժուական է իր ինքնութեամբ:

Այդ չեղափոխութիւնը աչն կոխն է, զոր հրատարակած էր պուրժուան, աւատական բռնութեան կաշկանդումներէն ազատուելու համար: Ժողովուրդը Ազատութիւն և հաւասարութիւն կ'ազադակէր, բայց պուրժուաւի բերնով:

Սեօթի մարդ մը եթէ փորձէր տիրանալ հացի խանութին՝ զնոյակահար կըլլար. արգիլուած էր նոյնիսկ մարդոց խմբումները հրապարակներու վրայ, Loi Materialով 1789 չոկ. 20ին: Արգիլուած էր նաև արհեստակցական միութիւնները 5000 ոսկուց տու-

գանքով: 1791 Յունիս 17ին: Անկէ վերջի հաստատուած սահմանադրութիւնը՝ 1791 Նոյ. 3ին, ընտրողական սակ(1) մտցնելով զատեց բարեկեցիկ իշխող դասակարգը և եղան կատարեալ քաղաքացիներ և երկրորդ՝ կարգի քաղաքացիներ:

1793ի շարժումն ալ պրոլիտարական չէ, ինչպէս ոմանք կը կարծեն, որովհետեւ 25րդ յօդուածին մէջ Հաւասարութիւն և Ազատութիւն բառերուն քով գըրւած էր ապառիտութիւն ու սեփականութիւն:

Պարզապէս խոշոր պուրժուական դրոշմ ունին նաև 1830ի Յուլիսեան չեղափոխութիւնը Ֆրանսայի մէջ, 1848ի շարժումը Գերմանիոյ մէջ. պուրժուան է որ կը կոուի աւատապետական կարգերու գէմ:

Անգլիոյ 1832ի չեղափոխութիւնը ինչպէս և 1848ի Ֆրանսայի Փետրուարի չեղափոխութիւնը, թէև պուրժուական կառավարութեան գէմ էր, բայց դարձեալ երկուքն ալ իրենց էութեամբ պրոլիտարական չէին, ատոնք՝ բարձր դրամատիրութեան գէմ արձատական արդիւնազորձողներու կոխներն էին:»

Ամերիկեան պատմութեան դառնալով՝ 1776 Յուլիս 4ի «Անկախութիւն» հռչակուած պատմական օրը, ամերիկեան աշխատաւոր գաւազարդի անկախութեան օրը չէ, այլ՝ պուրժուազիի անկախութեան օրը: Պուրժուան այդ կոխը մղեց պարզապէս իր ազատութեան համար, թէև Հաչքենիքի անունով:

Անգլի մը քաղաքական ազատութիւնը կախում ունի անոր պուրժուազիի ունեցած ուժեղ ու նպաստաւոր պիրքէն:

(1)՝ Որոշ հարստութիւն ունեցողը միայն կրնար բուժարկել:

Այս է ներկայ դարու պատմութեան օրէնքը որմէ բացառութիւն չի կազմեցին նոյնիսկ Պալքանեան փոքր ազգերը երբ իրարու ետեւէ ազատագրուեցան Օսմ. լուծէն:

Գերի ազգի մը զաւակը եթէ ազատութիւն կերպէ, թող ուշադրութիւն ընէ թէ իր երազներու թիւին ո՛րքան ուժ կուտայ պուրժուազին: Երբ այդ ուժը կըրնայ հակազդել և բոլորովին չեզոքացնել տիրող տարրի պուրժուազին, այն ատեն երաշխաւորուած է այդ ազատութիւնը, այլապէս անմտութիւն է այդ մասին մտածելն իսկ: Նա կընայ ըմբոստանալ, կընայ չեղափոխուիլ օտար պուրժուազիի օգնութեամբը ու ձեռք բերել ազատութիւն մը, բայց այդ ազատութիւնը իր երազած ազատութիւնը չէ, այլ տէրեքու փոփոխութիւն մը, զոր անդալի դարձնելու համար այն օտար պուրժուազին պիտի մտածէ ամէն տեսակ հրնարագիտութիւն, պիտի գործադրէ ամէն տեսակ միջոցներ. օրինակ՝ համալսարաններ բանալ, տեղական ինքնավարական իրաւունքներ տալ, ինչքի ու կեանքի ապահովութիւնը երաշխաւորել, ելեքտրական լոյսով աչքեր շլացնել, չոգեկառքով ջորիները խռկացնել ու փախցնել հեռուն...:

Ժողովուրդը ստեղծուած նոր կեանքէն պիտի առնէ նոր ոգեւորութիւն, որովհետեւ չ'զգալով նախկին բռնութեան մէկ նշանը, պիտի ուրախանայ ու հրճուի, մինչդեռ իրեն հրճուանք պատճառող ազատութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ով տնտեսական հին կարգերու տապալումը և նորերու հաստատումը: Կեանքը իր բնական ճամբան պիտի քալէ սակայն, անգիտակ ուրախութիւնը երկար չ'պիտի տեւէ: Անկախ արհեստաւորներ բանւորներ պիտի դառնան, պիտի ջնջուին մանր արդիւնագործութիւնները, պի-

տի փոխուի ընտանեկան ու ընկերային կազմը, պիտի շրջուին բարոյական ու կրօնական ըմբռումները, պիտի սկսի պուրժուազիի անտեսանելի, աննշմարելի՝ բաց քանթոյ ու աւերող տիրապետութիւնը, որ դուռ պիտի բանայ դատային ուժեղ պալքարին:

Կուրօրէն խանդավառուող հալերու անգիտակցութեան մեղքը պիտի քաւեն իրենց զաւակները:

Այսպէս պիտի ըլլայ մեր վաղը, ու պէտք է ըլլայ անպաշտանօրէն...:

VII

Մեր ժամանակակից Ազգային շարժումները՝ մասնաւորապէս «Հաւկական Յեղափոխութիւն»ը շատ սըխալ կը մեկնուի, ոչ միայն զգեստներ արդուկող երբեմնի գերձակի աշկերաններէ՝ որոնք հիմա խմբագիրներ եղեր են, այլ նոյնիսկ կարող «սօսիալիստ» տեսարաններէ, որոնք կերելի թէ ամէն բանէ առաջ ու ամէն բանէ աւելի իրենց փորը կշտացնել կուզեն: Հայի խնդր'...:

Մեր պատուական ընկերները «Հայ չեղափոխութեան» շարժառիթներուն մէջ տառապանքի հոտը կ'առնեն, թուրքին մատը կը տեսնեն բաց չեն կրնար նշմարել ոչ տնտեսական ազդակները, ոչ հայ մանր պուրժուազին. անոնք մեղի մտապատկեր մը, գաղափար մը, երազ մը ցոյց կուտան, զոր վստահ ենք թէ չօգտ պիտի ցնդեցնէ ապագայ իրականութեան արեւը:

Հնչակեան մարքսիստները իրենց այս քաջով ոչ միայն գաղափարապաշտութեան գիրկը կը նետուին— ինչպէս որ սխալած չենք ըլլար երբ ըսենք թէ արդէն վաղուց ի վեր հոն կը քնանան—այլ ցոյց կուտան հա-

կարնական ուղի մը ընդհանուր ազգերու պատմութեան մէջ:

Զէ եղեր ազգ մը, որու քաղաքական շարժումներու առաջնորդի զերը ստանձնած չըլլալ աչք ազգի պուրժուազին:

«Ազգի մը քաղաքական նոյնիսկ մտաւորական փոփոխութիւնը կը հետեւի անոր տնտեսականին, ինչպէս ստուերը կը հետեւի մարմնին»: ա՛յս է մեր պատմութեան մաթերիալիստական հասկացողութիւնը:

Հալը իրեն համար ուրիշ ուղի մը չէր կրնար ու չկրցաւ ընտրել. միակ տարրերութիւնը շարժումի տկարութեան ու հետեւանքին անստուգութեան մէջն է: Տկար էր հալ պուրժուազին, տկար եղաւ և մեր «չեղափոխական» շարժումը, որ մասնաւոր թուականէ մը արդին բոլորովին անդունդ դարձաւ: «Հալական հարց»ի ծնունդ տուող կոլկասահալ մանր պուրժուազին, երբ տեսաւ թէ հալական արիւնտ աղերսազրերը արհամարհանքով կը մերժուէին եւրոպական դահլիճներէն, ալն առնէ համոզուեցաւ որ ժամանակը երբեք չաղուր չ'պիտի տար իր տնտեսական ցանկութեանց, որովհետեւ Հայաստանի մէջ մտնելով եւրոպական Արդիւնաբերական դրամադրութիւն, իրեն վիճակուած պիտի ըլլար առեւտրական շուկայի մէկ անկիւնը դրսեւորու պատահութիւն մը միայն, զոր դիւրութեամբ չ'պիտի թողուր տեղին ու սովորութիւններուն ծանօթ թրքահալը:

Աչք թուականէն ասդին՝ ըսել կուզենք 1896էն վերջ Հալ թու պուրժուազին, ոչ միայն չեղողացաւ ալ ամէնախորուն ծաղրանքով դիտեց տեղի ունեցող շարժումները, որոնք մնացեր էին մտաւորական խրմբումներու ձեռքը որպէս փաստաիրական կամ ուրիշ ցանկութեանց ասպարէզ...:

Պուրժուազիի քաղաքական հոտառութիւնը անհամեմատ աւելի սուր ու անսխալ է քան թէ մերը:

Ք. Մարքս երբ բուռն կերպով պաշտպանեց ու ամփոփեց ինկաւեց Լեհաստանի ու Իրլանտայի անկախութիւնը, մտքէն չ'անցուց թէ իր ձեռքի դիտակը չտակօրէն չէր ցուցնէր ապագան: Այսօր իսկ, երբ արդէն երկար տարիներ անցած են, հազիւ թէ կարելի է աչք պիտի դուշակու թիւն մ'ընել...:

Համեւորդական պատերազմի առթիւ ստեղծուած իրերու անստուգ կացութիւնը մեր «մարքսիստ» բնկերներու համար ոչ խորհրդածութեան նիւթ եղաւ ո՛չ ալ սկզբունքային ներաչեցողութեան:

«Հնչակ»ի Ժէ. տարուան (1904 թիւ 4—5) թիւին մէջ կը կարդանք հետեւեալ նշանակալից առեւորդները:

«Տապալել ցարիզմը և ամենալալն զէմօկրատական հիմունքների վրայ հաստատել քաղաքական նոր բէթիմ, իրրեւ ուղի առաջդիմութեան, տանող զէպի սօսիալիզմի չաղթանակը,—դա՛ է ալն մեծ ու պատմական դարձը, որ աչսօր ընկել է բաժին Ռուսաստանի Սօցիալ-Դէմօկրատիայի վրայ որ կաղմուած է Ռուսաստանի բոլոր աղ-դութիւնների դիտակցական պրօլետարեատից և որի շարքերում հալ սօցիալ զէմօկրատն էլ դրաւել է արդէն իր տեղը և ունի իր լրացնելիք դերը»:

Այս տողերուն վրայ կ'արժէ բաւական երկար մը տածել: Արդեօք «հալ սօցիալ աէմօկրատ»ը ամբողջապէս կատարած է իր «լրացնելիք դեր»ը. արդեօք տատարուած է ցարիզմը որու կողքին կը կուռին աչսօր «հեղոսական քաջագործութիւններով», օժանդակելով անոր դրաւել Վանը, Մուշը, Էրզրումը, Պիթլիսը ու վաղը թերեւս ամբողջ Հայաստանը: Ո՞վ

յանձնեց իրենց հաշուն քաղաքական ազատութեան երաշխաւորագիրը՝ զոր մինչեւ հիմա չ'զխտեմ ինչո՞ւ գաղանի պահեցին հաշ ժողովուրդէն :

Չարական բռնակալութիւնը իր ինչ ինչ կողմերով աւելի սոսկալի ու նեխած քան Սուլթանականը, կերեւի թէ քիչ զոհեր է աուեր առկէ առաջ, Հնչակեան մարքսիստները եռանդազին կ'աճապարեն մատակարարել նոր զոհեր . . . :

«Կաճաւորական շարժում»ը սլարտամուրհակ մըն էր, զոր զրեցին քանի մը աճապարող Գաշնակցականներ ու սոսորազրեցին քանի մը օրինակող Հնչակեաններ . իսկ անոր մէջի գումարը պիտի վճարէ ժողովուրդը, եթէ բաւական չէ մինչեւ հիմա վճարածը . . . :

VIII

Վաչրկեան մըն ալ «ազգասիրարար» արտայայտուինք . . . :

Մեր «սօսիօլոգ» բնկերները զրեթէ միշտ իրենց քաղաքական ձգտումներու լաջողութեան հաւանականութիւնը չափած, ձեւած են այս կամ ան եւրոպական պետական անձնաւորութեան մը «հաշկական դատ»ին հանդէպ նպատաւոր արտայայտութեան վրայ, չ'նաշած որ խորապէս կը տարրերին անձի մը ու պետութեան մը կարծիքները . որովհետեւ առաջինը անհատական՝ մարդկային է, երկրորդը՝ շահագլխտական՝ դասակարգային : Այսօր, Մր . Ուիլսըն վստահաբար կրնանք ըսել թէ կը ցաւի հաշկական կոտորածին վրայ ու որպէս քաղաքակիրթ, ազնիւ անձնաւորութիւն կ'ըղձայ որ Հաշը ունենայ իր ազատ ու անկաշկանդ բարգաւաճումի տեւականութիւնը ապահովող ոէժիմ մը . բայց Նախագահ Ուիլսըն քաղաքական մեքենայ

մըն է իր երկրին համար : Առաջինը կը ցաւի՝ որովհետեւ խիղճ ունի, իսկ երկրորդը՝ որպէս ամերիկեան պետական շահերու ներկայացուցիչ՝ խիղճ չկըրնար ունենալ . աչդ բանը բացարձակապէս արգիւտած է անոր :

Ասկէ առաջ, Լուսիթանիայի ընկղմումով քանի մը ամերիկեան քաղաքացիներու կորուստին վրայ Նախագահ Ուիլսըն խղճաց ու աչդ խիղճը քիչ մնաց պատերազմ չաշտարարէր Գերմանիոյ դէմ, բայց անդին՝ 100,000ներով Հաշերու կորուստը (1) հազիւ լըսելի արձագանգ մ'արթնցուց Ամերիկայի մէջ, ան ալ՝ մեր խաղուցիչ աղաղակներուն չնորհիւ :

Ազգովին վարժուած ենք տեսակ մը հակաիրութեամբ վերարեւելի ու առեւ Գերման պետական կազմը որ քարի պէս լուռ ու արհամարհոտ է մեր դատին հանդէպ եւ բացառութիւն չի կաղմելու համար ըսե'նք նաեւ՝ քչիկ մըն ալ մեղսակիցը թիւրք վաչրադ քաղաքականութեան :

Պիղմարք, համեւրոպական ներկայ պատերազմին կնքահաշըր, որ ամբողջ հաշ ժողովուրդը «իւր մեռած գինուորի ոսկորին» հետ չի փոխել կը չաշտարարէր, ինձ համար աչքբան մը տաւելութեան առարկայ ըլլալու պատճառ մը չի տար :

Եթէ Պիղմարք ըսէր . «ամբողջ Հաշութիւնը իմ կառքիս ձիերուն հետ չեմ փոխէր,» աչն առեն աչդ

(1) Մենք, եթէ զանց ըրինք այս տետրակի մէջ պատասխանատուութեան մասին խօսիլ, աչդ պարագան ինքնասրբաբութեան թող չի վերադրուի . որովհետեւ շարունակ տէր ենք «Ազգ»ի մէջ արտայայտած մեր «Անկախ կարծիքներ»ուն :

մարդը՝ ո՛չ միայն մեր՝ այլ նախնիակ Գերմանիայի զարգացած դասուն համար այ պախարակելի թիվի մը պիտի բլլար։ Բայց երբ կ'աշխարհէ «մեռած գինուորի ուկոր»-ը, նա կը խօսի Գերմանիոյ պետական շահուն բերնովը, չէ՞ որ գինուորը պետութեան զբօշի տակ կուտնէ և անոր աճիւնները մասունքներ են անշուշտ երկրի վեհապետին համար։

Մեզի հայերուս՝ ինչ որ է Գերմանիան նոյն է և Ռուսիան և Անգլիան և Ֆրանսան, չառ չնչին տարբերութեամբ։

Մեր ինտելիգենտ մարքսիստները, որոնք մեզի պէս «2 սէնթնոց բրօշխոյններից» չեն քաղեր իրենց անկշտի վանկին անսահման հմտութիւնը սկզբունքալին պառճառ մը չունին ասելու Գերմանիան ու սիրելու Ռուսիան։

Եթէ իմ բռնածին չեն համոզուիր չափապէս կը խնդրեմ որ անպաճ մը եւս աչքէ անցնեն Մարքսի էնգէլսի, Ժորէսի, Վալեանի, Ժիւլ Գէզի «անհամար» հատորները, որոնք թերեւս խելագարութեան առաջնորդած են զիրենք։ չէ՞ որ «մեծ գաղափարները փոքր գանկերում պաշխուժ են չառաջացնում» գրած էր «Եր. շէ»-ի մէջ հիւանդանոցի տիմար մը։ Անշուշտ ալ խօսքը իր մէջ ճշմարտութեան հուշտ մ'ունենալու է քանի որ զան նոտրադրօղը խօսած է իր անձնական փորձառութենէն(1)։

(1) Եւս կը ցախմ որ ստիպուեցա՞յ աշխարհութիւն բնել աջողիտի մարդոց որոնք չ'զիտեմ ի՛նչպէս Մարքսի բառական խրթին ոճը հասկնալու կարողութեամբ օժտուած? չեն կրցած հասկնալ իմ հայերէն պարզ ոճը։ Այդպիսի արարածներ չարամտօրէն «աղ-գաթեան ու հայերենի գաղափարը իսպառ ժխտող

Էւ արդէն, մասնաւորապէս ասեն մը, փոքր դանկերու պաշխուժը ալն աստիճան ուժղին և տեւականօրէն յատուոր եղաւ որ, մեր ամենատիրելի մարքսիստ բնիկները աճապարեցին բնիկրմարական վարդապետներու փորմիլնելով խղճի, Ազատութեան ու Ազգայնութեան ներկայացուցիչի վաշկ վերաբերունք կարել, անոնցմէ ամէնափառաւորը՝ հանգիստաւոր արարողութեամբ ու որդիական երախտադիտութեամբ ձգելով Ռուսոյ ուսերուն վրալ, որ առանց անոր թերեւս ստակը հիւսիսի ցարակն...։

Մարքսիզմի տեսարաննէ՛ր... ասելի ճիշդն է որ ասի մարքսիզմի զերձակներ հէ՞... Բայց... արդուկոր չի մտնանք...։

Յետապօլ որ մեր պաշտելի բնիկները յարմարապէս մեռք մը զգեստ ալ ինծի կը կարեն տղեղ բառերու տարանքէն, ևս կը շարունակեմ ակամաջօրէն կարած խօսքիս թելը։

Եթէ Ընկերակրական Հնչակեանները ինծմէ սրբորոյցմ՝ հետս չի դան, ևս բնթեցողին հետ առանձին կը թղթատեմ պետական բառարանը, ուր նա դարձանքով պիտի տեսնէ որ «խիղճ» կամ «Արդարութիւն» բառը գրուած չէ ոեկ մէկ տեղ։

Ո՛չ, պետութիւնները Արդարութիւն և խիղճ չեն ճանչնար։ Եւս անպայման բառերը պայմանական են անոնց համար։ Պետութիւնները ա՛յն ասեն կը խրդնան երբ անտեսական կամ քաղաքական ցախ մը նըշ-

անիշխանական» մարեր վերադրած են ինծի, մինչդեռ իմ արտաշատութեանց մէջ չէ կարելի գանկ տառնիկ միտք մը։ Այդ մասին պիտի գրեմ իմ երկրորդ տետրակով։

Լ. Մ.

մարեն իրենց առջև կեցող խղճալի էակին մէջ. տարբեր խնդիր է թէ շահու ալը նկատուած կրնայ վիժիլ չի կանխատեսուած պարագաներէն :

Ռուսիա, երբ Պուլկարիոյ («ազատարար»)ը կըլլար, հաւանականաբար մտքէն չէր անցնէր թէ ապագային իր («ազատագիր»)ը իրեն օժանդակելու գիրքէն հետո՝ Գերմանիոյ գաշնակիցը պիտի ըլլար ու հրացան պիտի ուղղէր իր կրծքին :

Մեր ետեւ հաշկական Զարդերու սրտածմլիկ շարքին մէջ եւրոպական խղճի պատմութիւնն ունինք արդէն . . . :

Մենք տեսնու ենք ամէն ցոյցերէ վերջ ալը համալուր խիղճը ինչպէս չատ անգամ թատրոններու մէջ կը տեսնենք ողբերգութենէ վերջ կատակերգութիւնը : Այո՛, եւրոպական խղճի գործը հաշկական ողբերգութենէ վերջ ժողովուրդը խնդալիւնու համար նեոկապացուցող կատակերգութիւնն եղած է . . . :

Հնչակեան մարքսիստները երբ հազարաւոր դահուտ արիւնով գրել տուին Մալխեան ծրագիրը ու լանձնեցին եւրոպական խղճին, քանի մը պետական մարդիկ՝ գրին զալն զիւանադիտական? սեղանի վրայ և անշուշտ, դուարձութեան մէկ ժամուն, մեր մեռածներու հողունցն համար մէկ երկու դաւաթ պարպելէ վե՛ջ՝ կերան ալը ծրագիրը որպէս ազանդեր, բերանին սրբեցին մոռացութեան անձեռոցով ու դուրս ելան կատարեալ հանգարտ ու պաղարին :

Հակառակ մէկէ աւելի դառն չուսխարութեանց որ լաջորդեցին իրարու բնականօրէն, մենք, շարունակեցինք ու գեւ կը շարունակենք մեր տղաշական լատաեսութիւնը : Բաւական է որ աշխնչ պետական անձնաւորութիւնը չուսխից խօսքեր բրած է, կամ՝ փարիլի մէջ եպիսկոպոս մը հաշկական անկախու-

թեան պէտքը շեշտած է ի ներկայութեան քանի մը հազար մարդոց . ալլեւս մեր մարքսիստները գործի վրայ են, կը խօսին, կը գրեն, կը ճառեն, կը վերցնեն, կը ձգեն, սպանիական գղեակներ կը չինեն, մինչդեռ վաղը աշխատաւոր ժողովուրդը գուցէ իրեն յատուկ հիւղակ մ'ալ չ'գտնէ բնակելու :

Խնդրեմ, եթէ չէք նեղուիր, կարդանք միասին «Եր. Հալաստան»ի 1915 Դեկ. 29ի թիւը (№43) : Ի ծնէ «համրակ» մ'ըլլալուն՝ թերեւս օգնէք ինծի կատարելապէս հասկնալու կարգացածներս :

Տեսնենք թէ ի՛նչ կըսէ տիեզերահօշակ մարքիստ խմբագիրը, իր շարունակելի «խմբագրական»ներէն մէկուն մէջ :

«Շատ ետ հեռուները երթալու պէտք չկայ պերճախօս փաստերու ցանկ մը պատրաստելու եւրոպական գիւանադիտութեան հաստացողներու և չեղափոխական գործունէութիւնը ժխտողներու համար, կը բաւականանանք չիչել ալատեղ միալն ամէնէն թարմը, ամէնէն չատկանչանականը :

Օր մը Ազգ. Պատուիրակութիւնը երբ Ֆրանսական նախարարին ալցելութիւն կուտայ հաշկական բարենորոգումներու առթիւ, գժարողաբար միալն նախարարուհին կըլլայ տունը, որը քաղաքավարօրէն ընդունելէ և անոնց առաքելութեան մասին լնելէ չետոյ կը լարէ .

— Անկեղծ սրտով կը համակրիմ Հայ ժողովուրդին եւ կը բաղձամ որ ազատի թրքական լուծէն, սակայն ազատութեան համար անիկա Դեմ (կրկնակ ընդգրծումը իմս է . Լ . Մ .) արիւն չ'քափեց :

«Ասոր ի պատասխան պատուիրակութեան կողմէ երբ դիտել կը տրուի թէ գեւ երէկ Կիլիկիոյ մէջ Հա-

յը ազինեթափեց 30,000 անձեզ զոհեր տալով, չար-
գէլի նախարարութիւն կը պատասխանէ .

— «Ամբիգոս ՌՁԽԱՐԻՒՒ նման մորթաւորներու ա-
րիւն չի աշխատեալ արիւն ըսել չեմ ուզեր :
Գոհ չեմ իմա հասկցած ըլլալու էիք քէ ի՞նչ
տեսակ արիւն կը պահանջուի ազատութեան բաղձա-
ցոյ ժողովուրդ մը : Ազատութիւնը արիւն կը
պահանջէ և ալ չեղափոխական արիւն, բռնապետու-
թեան դէմ հերոսի նման կոտորներու արիւն և ո՛չ թէ
ոչխարի նման մորթաւորներու, (Այս ընդգծումն այ-
լան . Լ . Մ .) :

« . . . Ռեւենտապապ Գոնկէսին մէջ մեր ձայնը
բեկնելու համար մեր չոչոր մնացած է միմիայն մեր
անճառ կամաւորական խոմբերու վրայ (1) »

« »

Կը տեսնե՞ք շնաչխարհիկ միտքը . . . :

Ըսէ՛ք ինչքեմ ո՞վ է «Լեւոնտական դիւանագիտու-
թեան հաւատացող»ը, ո՞վ է «չեղափոխութիւնը ժրի-
տող»ը :

Յարգելի նախարարութիւն բոքր է որ «ՌՁԽԱՐԻՒՒ
նման մորթաւորներու արիւն չի պահանջուիք . շատ
աղէկ . . . արեւմտ՝ յարգելի նախարարութիւն հետ
յարգելի խմբադիրն ալ կընդունի թէ ոչ միայն 95ի
դէպքին ու Առանալի կոտորածի զոհերը ոչխարներ են
ալ և ալ չեղափոխականները որոնք քսան, Երեսուն

(1) Մեր պատմական ընկերը շատ աւելի մարք-
սիտականօրէն արտաշատում կըլլար՝ երբ մասնա-
ւորելով իր խօսքը բոքր . «Սօսիալ Տէմօկրատ Հնչակ-
Լան ճրդ Դրոսթինային վրայ :»

տարի աշխատելէ, զոհուելէ վերջ տգէտ ամբոխի-
կողմէն հերոսներ եղան ու փառաբանուեցան . . . :

Ի՞նչ իրաւունք ունէին ոչխարները մարդերու տեղ
ապրելու, պարտաւ տեղը օդը ապականելու . անոնք
պէտք էր մորթուուէին արդէն, որպէսզի աշխարհու-
կամաւորական անճառ դուռներուն վիճակուած բը-
լար Հայ ժողովուրդի ազատութիւնը երաշխաւորելու
նախնական պարտքը :

Այո՛, յարգելի նախարարութիւն իրաւունք ունի,
յարգելի խմբադիրն ալ իրաւունք ունի . . . :

Չէ՞ որ աշտգէս կըսէ Մարքսը իր անբաժանելի
ընկերօջ՝ Ֆր . Էնգէլսի հետ «Կոմունիստական Մանի-
ֆէսթ»ի մէջ ??? :

Վատահ եմ, վաղը մեր սրտակից ընկերները, սօ-
սիալիստական զբքերու գլուխ գործսցններու էջերէն
հաղորտուր տալրականը պիտի կարեն, որոնց մէջ
բեկնելով հայ կամաւորներու արիւնը պիտի բեկնեն
Ազգ . Պատուերութեան կենտր, ու զայն պիտի զըր-
կեն յարգելի նախարարութիւն յարգելի տան դուռը :
Անչուտ պատմական ալ շնանակալից բօսէին, յար-
գելի նախարարութիւն յարգելի ամուսինը տունը պի-
տի դանուի, «որը քաղաքապարօրէն ընդունելէ չե-
տու» :

Բաց . . . սիրելի ընթերցող, հաւատա ինձ չեմ
կարող ալ պատասխանը հիմակուենէ գուշակել, ուս-
տի բարի եղիր սպասել մօտաւոր ապագայի որ հետու
չէ :

Ս . Դ . Հնչակեան ճրդ Կամաւորական դուռը վը-
կա՛ց :

IX

Քանի մը վաչրկեան թղթատենք «Հնչակ»ի հաւաքածոն, որ հաւատարիմ պատկերաւորումն է «հայ մարքսիստական պրօպականդ»ին:

Պարզ է որ մենք նպատակ չունինք «Աւուլի ու Մարուլի զօրագունդեր»ու նկարագրութեանց դիտողութիւններ ընել, քանի որ այդ մասին թերեւ իրենց ատենին քննադատներ եղած են, մեր նպատակը հարեւանցի ակնարկ մը նետելով՝ բազդատութիւն մ'ընել է միայն, առանց ծանրանալու աս կամ ան յօդուածագրի իրարու հակասական մտքերու շուրջ:

Հնչակեանները եթէ ունին պատմութիւն մը որով կը պարծին, պէտք է դիտան թէ այդ պատմութեան չորս գլխաւոր անկիւնաքարերը, խիստ աննպաստ ժամանակի ու պայմաններու մէջ, կատարեալ վստահութեամբ ու հաւատքով իր ձեռքով ապագայ մեծ կառուցուածքի հիմը դնելու համար գործածող մէկը կա՞յ, որուն անունը մոռցեր են ու թաղեր են փոշիով:

Այդ մէկը Աւետիս Նազարբէկեան կը կոչուի, առաջին հաջ մարքսիստ տեսարանը...:

«Հնչակ»ի աչա ամենաեռանդուն հիմնադիրը որ հիմնադիրն եղած է նաեւ «Վերածնունդ»ի, «Փաղափար»ի ու «Ապագայ»ի, ունեցաւ թէև իր շեղումները, բայց մեծ եղաւ իր դերը: Պուրժուապետական ընդհանուր ճնշիչ մտայնութեան մէջ, աչա մարդը՝ Լեոնեցի էր որ լեռան պէս ցցուեցաւ որպէս անվահեր արտաշախիչը նոր կազմուող հայ պրօլիտարեատին ու թարգմանը՝ համամարդկային խեղճներու:

Ա. Նազարբէկեան կը ձգտէր աղմկալի ցոյցերով եւրոպական «տիպլօմատեալ»ի միջնորդութիւնը հրաւիրել ու փութացնել եւրոպական զրամագլուխի մուտքը Թիւրքիա՝ քաջքաջելով անոր հին կարգերը, որոնց փլատակներուն վերեւ աղատ ու ընդարձակ ասպարէզի մէջ՝ պիտի սկսուէր զուտ ընկերվարական պրօպականդն ու անոր համապատասխանող լեկալ գործունէութիւնը:

Ծիշդ է որ չաճախ տեսնուած է հակասութիւն Հնչակեան կուսակցութեան աշխուժ վարիչին ու Հնչակեան գործիչներէն շատերուն գործելակերպին միջեւ, որովհետեւ առաջինը ընկերվարական հաշկացքներով կը ղեկավարուէր գրեթէ միշտ, մինչդեռ երկրորդը՝ ազատական, բայց և աչնպէս Նազարբէկեան կրցած է տարածել աչնպիսի մտքեր՝ որոնք աչսոր իսկ նորութիւն կրնան ըլլալ Փրավիտէնսի ալեւոր մարքսիստներուն համար:

Յիշենք հոս մէկ երկու օրինակներ ու ապա բազդատութեան դնենք զանոնք «Եր. Հալաստան»ի անրսփլուտ մտքերուն:

«Հալակական չեղափոխութեան նպատակը չի կարող լինել ոչ «ազգային վերածնութիւն» (??) և ո'չ «ազգային անկախութիւն», որոնք չաչնուում են մութխօսքեր...: Մէկ անգամից ընդ միշտ պէտք է իմանալ որ չեղափոխութեամբ պիտի ձգտել հայ ժողովուրդի կացութիւնը դնել քաղաքական և սօցիալտնտեսական աչնպիսի պայմանների վրայ որ իսկապէս կարողանայ նպաստել նրա լիակողմանի ու կատարեալ զարգացման ու բարօրութեան, չեղափոխութիւն»:

ների նպատակի հիմքը պէտք է լինի դա և միմիայն դա» : (1)

Ուրիշ թուի մը մէջ՝ 1891 թիւ 6, կը կարդանք.

«Հայկական լեզուաբանութիւնը չի կաշնուում նրա մէջ որ ապոստամբութեան միջոցով Հային Տաճկից քաղաքականապէս դատի: Հայկական լեզուաբանութեան ժամն առաջացել է քաղաքակրթութեամբ աշխարհի աշխարհի մի պատմական բաժնում, երբ լեզուաբանութիւնը արդէն կապէս իր մէջ պէտք է ամփոփէ ժամանակիս համամարդկային ամենատարածուած ու ամենատարած ձգնումները: Այդ նախադիմը կարող է «գործնական» չի համարվիլ աչն մարդկանց տեսակետից որոնք ամէն բանի վրայ նաչում են նաջիօնալիստական, նեղ ազգայնական ականոցների մէջից, մարդիկ, որոնք վարակուած են այդ նեղամիտ հայեացքներով:»

Նոյն թուի մէջ «Հնչակ»ը դարձեալ կը գրէ.

«Հայկական լեզուաբանութիւնը պատերազմ չէ միմիայն արտաքին բռնակալութեան դէմ, նա պատերազմ է նաեւ հայկական ներքին հնացած ու փտած կարգերի դէմ:»

Աւելի գեղեցիկ նկատողութիւն մ'ըրած է «Հրնչակ»ը նոյն տարուց՝ 1891 թիւ 5ի մէջ:

«Հայ ժողովուրդը անտեսական մի չաչնի ճիւղում առաջանում է աչն ճանապարհով, որով առաջացել են եւրոպական ժողովուրդները»: «Ինտելիգէնտ լեզուաբաններ, որ կոչված է առաջնորդ լինելու, պէտք է գիտնայ որ չ'պիտի ձգտել լեզուաբանութիւն անել լեզուաբանութիւն անելու համար միմիայն, որ լեզուաբանութիւն անելու գաղափարն ու զգա-

յումն ազգային վրէժի ասիական կիրքը չէ, այլ ժողովուրդի գրութեան կութիւնը ու նրա չետագայ չառաջդիմութեան ու զարգացման նպահանջը:»

Մենք կրնանք երկարել ասանկ մտքերու շարքը, բայց կ'անցնինք. միայն չի մոռնանք չիչեցնել որ աչն օրէն ի վեր երբ Լոնտոնի համբաւաւոր «տիկտաթոս»ը քաջուեցաւ անպարէզէն, հրապարակը մնաց շատ անգամ չովէն հովերէ տարւող պատեհապաշտ՝ ուռած փոքով գաճաճներու ձեռքը:

Տեւէ'ք թէ ինչ գրուած է 1902 թիւ 3ի մէջ.

«Սոցիալիստական գաղափարը, որքան էլ զօրաւոր իրաւունքներ ունենայ չաչնովելու հայկական կեանքին մէջ, նա սակաչն գործնական կեանք չէ կարող ունենալ, (բնդդումը իմս, Լ. Մ.) քանի չէ իրադործում Ազգային Հայրենիքի ազատութեան գործը, որ պէտք է միակը կրանէ աչս բոլոր հայերի ազատական (բնդդ. իմս, Լ. Մ.) բաղձանքները:»

Աչս ատոտաոց միտքը վեր ի վաչը չըրումն է Հրնչակեան ամբողջ ծրագրին ու նախապէս մղած պրօպականդին ուղղութեան:

Եթէ սօսիալիստական գաղափարը «գործնական հոգ չէր կրնար ունենալ» ապա ուրեմն ի՞նչ հարկ կար անոր փէչերէն կախված մնալ, ի՞նչ պէտք կար աչս անունին...:

Դառնանք սակաչն Փրափտէնսի հոշակաւոր մարքսիստական թերթին՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ին, որու հիմնադիրն եղած է Ս. Սապահկիւլեան՝ բնդօրինակելով «Երիտասարդ Թուրքիան»:

«Երիտասարդ Հայաստան»...:

Աչս անունը բլլալով անիմատ ազաղակը թթու ազգայնականի մը, արժանի եղած է թերթին ուղղութեանը անոր հիմնադիրի հոգեբանութեանը ու անոր

(1) «Հնչակ», No. 1, 1889:

զարգացուցած աշխերտներու մտաւորական պաշարին :

... «Հայր կորուստից չի կարող փրկելիլ ո՛չ մարդասիրական վերացական բառախաղութիւններով և ո՛չ էլ բարեգործական մութացկանի տոպրակը վիզը անցկացրած : Ո՛չ նրա վրիժառու խոյանքի առաջին տոնելով և ոչ էլ նրան ասելով թէ՛ «ես գէնքի և վրէժի չեմ հաւատում»... ինչպէս այդ ասաց Հ. Բ. Բ. Մ. նշանաւոր գործիչներից՝ Պրն. Բիւրքճեանը, Նիւ Եորքում կազմուած ինչ որ հանդէսի մէջ, այլ միայն հաշտուիլը և դէնքը (1) :

Վրէժի բողոքունը գրիչ գործածող Պրն. Յօզուածագիրը որ «Եր. Հչ.»-ի երբեմնի խմբագիրն եղած է, կը ցաւինք որ իր «ընկերվարական» արտայայտութեամբ գեռ շատ ու շատ բաներ ունի սովորելիք ազատական Պրն. Բիւրքճեանէն, զոր դժբաղդարար ոչ մօտէն ո՛չ ալ հեռուէն կրցած եմ ճանչնալ :

Անցնինք աւելի խոր մարքսիստական մտքերու : Անշուշտ ընթերցողը չի մոռնար զանոնք բաղդատել «Հնչակ»էն բրած մեր մէջըրերումներուն հետ, քանի որ «Եր. Հալաստան» և «Հնչակ» նույն կուսակցութեան կը պատկանին :

«Մայր Հալաստան», դարերէ ի վեր տառապանքի ծանր, շատ ծանր խաչը շալկած՝ տանջանքի անծաշրածիր ովկիաններու մէջէն քա՛նի քա՛նի անդամներ կենաց և մահու վաշտկաններ ապրեցար :

Պաշտե՛լի մայր, գերբնային նաչուածքիդ մէջ մեծ ցաւի մը ցորացումն է որ կը կարդամ և դժբաղդարար դուն, ո՛վ անմահ մայր, այդ ցաւէն է որ կը սոսկաս, մտածելով որ եթէ այդ ցաւին դարման չի լինի, պիտի փակեա աչքերդ չաւիտենականութեան մէջ... :

(1) Տես «Եր. Հչ.» 1915 No. 29, Նոյ.

Այդ ցաւը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր անհամերաշխութիւնը եղբայրատեցութիւնը «իմ»ի և «քու»ի ճրդճիմ հաշիւները... (1) :

Իմ մանկական օրերու՝ չաճախ կը լսէի պառաւ մայրերու մէկ երգը.

«Անի քաղաք նստեր կուլայ,

«Ձիկաչ քող մի՛ լա՛ր, մի՛ լա՛ր... :

Այսօր կը մտածեմ թէ ան երազատես պառաւներէն բնաւ տարբերութիւն չունին մեր «ընկերվարական» լիդրները... :

Եթէ չէք նեղուիր, խնդրե՛մ քչիկ մըն ալ շարունակենք :

«Տառապանքի, թշուառութեան և արեան արգանդին մէջ Հալաստանը իր մահուան հոգեվարքի հօընդիւններուն մէջէն վրէժի ազադակը կորուստ, կախաղաններու բարձունքներէն Հալ Ազատագրութեան մարտիկները դարաւոր արգար վրէժխնդրութեան կաշմերը կը ցանեն, իսկ հայրենի հողին կառչած մահածեմ հալութեան օգնութեան աղերսը վրէժի չունչով կը հիւսէ... (2)»

Կը կարծե՞ք թէ «խմբագրական»ները տարբեր ոճով գրուած են :

«Հալութեան վաղուան գոչութիւնը երբ այսօրւան կոիւին մեր մասնակցութենէն կախում ունի, աննեղելի ոճիդ է զայն այդ կոիւէն ետ քաշելու փորձեր ընելը, չուսալքումի սերմեր ցանելը : Յօշոտուած

(1) Տես «Եր. Հչ.» 1916 No. 52, Յուն.

Կերեւի թէ մեր մարքսիստ յօդուածագիրը կ'ակնարկէ ու կ'ըզճաց վերադառնալ «նախապատմական ջրջան»ին, ուր «իմ»ի և «քու»ի գաղափար չիկար... :

(2) Տես «Եր. Հչ.» 1915 No. 15, Սեպ.

Հայտնական մեզ կտական վրէժը լուծելու և վաղուան Հայ Ազատագրութիւնը կերտելու համար պէտք է ուխտենք կոխը շարունակել են են... (1)»

Արդարեւ սրանչէլի, «Տարամերժօրէն մարքսիստական» են աչս՝ ու ասոնց նման բազմաթիւ մտքերը, սրոնց անհասանելի իմաստներուն, անքննելի անպունդներուն թափանցելու կարողութենէն զուրկ ըլլալու համար, մեր նորամիտ ընկերավարական ընկերները իրաւունք ունին զիս «թանճրամիտ» անուանելու :

Ահա Հնչակեան կամաւորներուն ուղղուած սօսիալիստական հրովարտակը գրուած՝ ոսկեաւառերով .

«Ազատութեան ու «վրէժ»ի երգը հնչեցուցէք մարտադաշտին վրայ որ Հաշատտանի սարերը արձագանդեն . սոխակը պուրակներու մէջ թող զաչն կրկնէ . Մասեաց աղաւնին Ազատութեան աւետիս թող տանէ Տաճկահաշերուն, սրովհետեւ Ձեր շարքերը օրէօր պիտի խտանան նորանոր՝ կամաւոր ընկերներով՝ Հայ Ազատագրութեան ջահակիրն ըլլալու Արարատի ձիւնապատ կողերուն վրայ :»

Նոանդազին ծափահարութեամբ կը կարդացունին անշուշտ աչս տողերը Ամերիկայի սօսիալ աշմօկրատ Հնչակեան ընկերներէն, որոնք չեն գիտեր թէ անիմաստ ու անպունդ զգացումներու բերնով խօսող այդ մարդիկը ուրիշ նպատակ չունին բաց միայն ամբողջին մութ արամադրութիւնները չոչել, ծափահարուիլ, պաշտօններ ունենալ ու շահագործել :

Անոնք կը չաջողին ու ես չեմ գործնաւոր բնաւ չէ՞ որ կախօշներն իսկ իրենց համակիրներն ու հիացողները կ'ունենան... :

X

Ազգութիւն և Ազգայնականութիւն... :

Մեր ընկերները պէտք է զիտնան զանազանել աշուրկու բառերու իրարմէ ունեցած խորուն տարբերութիւնը :

Առաջինը ամբողջական պատկերաւորումն է պատմական անհատականութեան մը, որու մեղի բրած բրնական թեւադրանքը պարզ պատկանելիութիւն մըն է միայն . իսկ երկրորդը՝ նոյն անհատականութեան մէկ որոշ դասուն ներգործական, կոչը ու մղիչ ուժն է զէպի ուրիշ անհատականութեանց սահմանները... :

Մենք, ազգութիւնը չենք ժխտեր, բայց ազգայնական հակումները կը ժխտենք ամենարուն կերպով :

Տեսնուած չէ երբեք ընկերավարական մը որ ջատագով ըլլալ ազգութեան մը բոնի ձուլման քաղաքականութեան :

Հոս՝ ուշադրութեան արժանի երկու պարագայ կայ : Ազգ մը կամ անոր մէկ հատուածը, չունենալով իր ուրոն ինքնութիւնը պահելու ներքին ուժեղ ազդակները, երբ հեաղհեաէ բնականօրէն կը լուծուի ուրիշ մը մէջ, Սօսիալ Տէմօկրատեան՝ աչգպիսի լուծումի մը զէմ չի քալիր, որովհետեւ վերադրեցնելու բոնի ջանքերը բոլորովին ապարդիւն են ու մասամբ՝ փնտաւար :

Լեհաստանի մէջ ձուլուած հաշեր ունինք, հայ մարքսիստը պէտք չի տեսներ երթալ փնտուել զանել զանոնք ու վերադարձնել հայութեան ծոցը :

Իսկ երբ ալդ Ազգը ունի կենսունակութիւն ապրելու, նա արդէն չի մեռնիր ու Սօսիալ Տէմօկրատեան անընական կը գտնէ զայն բռնի միջոցներով լուծելու ջանքերը՝ որոնց բնական հարկադրութեամբ կը դիմադրէ ալ, առանց հակասելու իր սկզբունքին: Մենք հակառակ ենք անբնական ուղիին:

Թրքահայը դարերու ընթացքին չի լուծուեցաւ ու չէր կրնար լուծուիլ, ուրեմն Հնչակեան մարքսիստները պէտք չունէին հերոսաբար ինքնակոչ ազատաբարձերը ըլլալու անոր, այնպիսի ատեն մը երբ ալդ հերոսութիւնը չատ սուղ պիտի արժէր:

Ասանկ փափուկ վաշրկեանի մը անոնց դերը տարբեր ըլլալու էր...: Մենք չենք որ կը քարոզենք *Laissez faire laissez passer*. ալլ անոնք, որ իրենք զիրենք եւրոպական ընկերվարականներու պայծառներով շրջապատուած կարծեցին ու ըրին մեծ սխալը:

Հիմա մեզի կը մնայ սպասել թէ ե՛րբ պիտի թռչի «Մասեաց Ազաւնին Ազատութեան աւետիսը տանելու Տաճկահայերուն»:

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ

Ս. ՍԱՊԱՀԿԻԻԼԵԱՆԻՆ

(«Ինքնավար Հայաստան» գրքոյկին առիթով)

Սիրելի Սապահկիւլեան.

1910ին երբ Ֆիդիքապէս ու հոգեպէս տըկար վիճակով Ձեզ ճանչնալու պատիւն ունեցալ սուլթանական մալրաքաղաքին մէջ, անորոջ՝ կրնամ ըսել շատ պաղ տպաւորութիւն մը թողուցիք իմ վրայ: Ես չէի երազեր տեսնել Ձեզ և Ձեզիպէսները այնպէս՝ ինչպէս երեւցաք...:

Այդ երջանիկ օրէն ասդին ուշի ուշով հետեւած եմ Ձեր քալերուն: Ասով չեմ ականարկեր Պօլսոյ «Ոստան»ը որ մերկացուց Փրանս. հանդէսէ մը ըրած Ձեր, որու մէջ լեզուի թարգմանութեան խոշոր սխալներ ալ ըրած էիք. ո՛չ, իմ նպատակը ատ չէ...:

Վերջերս, Ձեր ամերիկահայ աշկերտներու մթին իմաստով փալուն բառերու անընդմիջական տեղատարալը ստիպեց ինձ ազատտան փնտռել տեղ մը, ուր կարենայի հանգիստ չունչ քաշել, լոյս աչքով բոլորտիքս նայիլ ու ինքզինքս գտնելէ վերջ՝ փառաբանուած երազներու փեճեկը կոտրել՝ միջուկը տեսնելու համար:

Ուրիշ ուէ տեղ դիմելէ առաջ՝ ուզեցի անգամ մը Ձեզի դիմել, վստահ ըլլալով որ կ'արդարացնէք «սօսիալ Տէմօկրատ Հնչակեան հանճարեղ տեսարան»ի տիպողսը:

Ահա թէ ինչո՞ւ կը գրեմ Ձեզ՝ կարգալով Ձեր մեծ մաքի պղտիկ գործը, որու թերթերու մէջէն վարդա- նիւ մըն է որ կը սահի սպորկ ճամբաներէ, զիմեւով երազային հորիզոն մը, զոր նկարել կը փորձէք զգա- ցական մարդու երեւակալութեան մեխանով:

Դէպքերու, գեղեցիկ ու ստեղծող զազախարներու ամփոփ ու կուս օգտակարութեամբ մը, որ կ'սկսի ու կը վերջանայ «պատմութեան հրամայական»ներով: Եւ իհարկէ Ձեր «Ինքնավար Հաշտատան»ը, որու 96 փոքրագիր էջերու մէջ սեղմուած խիստ մակերեսային տեսու- թիւնները բաւական չեն հարկ եղած լուսարանութիւ- նը տալու ընթերցողին՝ զոր խաբել կը փորձէք:

Հաջը կը ներկայացնէք աշնայիս ազգ մը, որ «ունի ամենապոթեզ անհատականութիւնը, որու հաւաքա- կան գծերը անվերածելի են», «ինքնուրոշութիւնը անխորտակելի» որու մէջ «տիրողը աւելի ինքնավա- րական ոգին է» քանի որ «նա պատմութեան թափա- րարեմին վրայ հասունցել, իր որոշ օրդանները ձեռք բերել, կազմաւորուել, դարձել է մի առանձին պատ- մա-անհատականութիւն, որ ընդունակ է հարուածե- լու, հարուածուելու բաց միշտ մնալու, գործելու, ստեղծելու կարողութեամբ»:

Այս տողերով դուք Հաջը հալեր, զտեր ու ձուլած էք մէկ կաղապարի մէջ, ուրիշ գուրս հանելով կը ցուցնէք բիւրեղ մը որ պղտոր գիծեր չունի, թերու- թիւն չունի ու անարատ է:

Դուք Ազգի մը վրայ չէք խօսիր, որ ունի իր խո- չոր թերութիւնները, զորս հրապարակելը, խոստո- ւանալը լանցանք ըլլալէ հետո՝ առաքինութիւն է, ուր կը խօսիր զարգացած հայ Անիատին վրայ, զու- ղէ իբր նմուշ Ձեզ ներկայացնելով:

Երբ օտարական մը կարգաւ Ձեր տողերը պիտի գարձանայ թէ ինչո՞ւ ե ի՞նչպէս գերի է մնացեր աշն- պիտի ազգ մը, որ անհամեմատ «աւելի քարձք արժու- նիք է ներկայացնում քան եւրոպական ազատուած ազգերից շատերը»: Թողո՞ւնք օտարականը, աչսօր մենք նոյնիսկ կը գարձանանք թէ ե՞րբ տեղի ունեցած է ազգ հրաշալի աշխարհութիւնը.....:

Խնդրե՛մ, բա՛լք ո՞ւր գացին կորսուիլ Իթթիհատի խոս րարեկամները, որոնց գէ՛մ շատ կծու լեզու կը գործածէիք ատենօք: Ո՞ւր աներեւութացան հաշու- թեան լեռնադիմական տարրերը, «որոնք գլորուած էին ցեխի մէջ», ինչպէս կրէիք երբեմն: Ի՞նչպէս չքացան «թրքահայ փառած մատեր»ը զորս կարելի նե- տել կուզէիք 1910ի Տաճկ. Ա. Պատգմ. Ժողովի մէ- ջէն, աշն մատերը՝ որոնց աշխատանքով կշտացեր ու գէւ կը շարունակէ կշտանալ Ձեր բաւական գիրքած ստամոքսը:

Անշուշտ, սիրելի բնիկ'ը, կը ներէք իմ հարցասի- բութեան, քանի որ, գիտե՛մ, մեծ ախտեան մըն էք ազատ քննադատութեան, ազատ խօսքին:

II

Դո՛ւք որ ամէն րան «անտեսական ազգակ»ով մեկ- նորանկու ընտկան ուղիէն քալող «ուղղափառ մարք- սիտո» մըն էք, կը գարձանամ աշն պատմական սխա- լին ամար զոր կրնէք, հաշի. հարցը ու հաշի. չեղա- փոխութիւնը վերագրելով Ժողովուրդի «ծով ցա- լեր»ուն:

Եթէ տառապանքն ու ցար չեղափոխութիւն կրը- նալին ծնիլ, անոնք՝ թերեւս աւելի անտանկիօրէն գոցութիւն ունէին 500 տարիներէ ի վեր. ուրեմն ազգ

լեղափոխութիւնը պէտք էր վաղուց պաշտէր, պէտք էր պայքէր քրքահայաստանէն:

Ինչո՞ւ և ի՞նչպէս լուց Հայը. չէ՞ մի որ նա «կենսունակ եղել է շարունակ»: չէ՞ մի որ նա վաղուց ունեցած է իր «պատմական ես»ը ու անոր արժէքի գիտակցութիւնը:

Սնդրե՛մ, ըսէ՛ք, գիտէ՞ք պատմութեան մէջ օրինակ մը, մէկ հատ մը գոնէ, ուր ժողովուրդը կըրցած է արթննալ ու շարժիլ առանց ղեկավար տարրի, առանց առաջնորդի, ու կրնա՞ք ցոյց տալ ղեկավար տարր մը, առաջնորդ մը որ տնտեսական կարիքի դրդովմէն ելած չըլլայ գործի ասպարէզը իր իսկ շահուն համար:

Ինտէլլիգէնտ մասը՝ աչո՛, ճիշդ է որ կրնայ հրահարել, կրնայ առաջնորդել, բայց միթէ՞ ատ առանց տնտեսական հարկեցուցիչ պայմաններու է կամ առանց նիւթական նպատակի:

Ո՛չ, սիրելի ընկեր, Ձեր մեկնակէտը շատ սխալ է. «Հայկական հարցը, Հայկական Յեղափոխութիւնը հաշի ծով ցաւերից» չի ծնաւ. «հաշի տառապանքից» չի գոչացաւ. տառապանքն ու ցաւը հայկական հարցին ու «լեղափոխութեան» մասնակիօրէն ընդհանրացմանը օժանդակներ եղան, բայց անոնց ծնունդը պէտք է վերադրել Կովկասի հաշ մանր պուրժուազիին, որուն թույլ ըլլալուն հետեւանքովն էր որ մեր «հարց»ը ղեկանադիտական մուրացկանութեան ճամբան բռնեց ու «Յեղափոխութիւն» ալ կաղալէն քալեց անվերջ ճախողանքներու, անհաշիւ համաշնադուհութեանց ու ցեխոտ ճամբաներու մէջէն:

Ձեր պաշտպանած սկզբունքին հետ ուղիղ վերաբերուած չէք ըլլար, կը կարծես, եթէ կտրել ու դուրս հանել ուզէք հաշ պուրժուազիի մատը մեր աղղալին

շարժումներու մէջէն, որոնց էութիւնը գուտ պրօլիտարական՝ աշխատաւորական ցուցնելու ջանքերը դատապարտուած են նշաւակ ըլլալ նիւթապաշտ պատմաբանի ծաղրանքին:

Հոս՝ աւելորդ չէ մէջ բերել Վէրնէր Զոմբարտի մէկ գեղեցիկ միտքը, որ կարծես չաշտնապէս ըսուած է Ձեզ համար:

«Անտեղ, ուր ժողովուրդի շարժումը ի հանդէս կուգայ բացորոշ և նպատակի գիտակցութեամբ, հոն ալի շարժումը գեո պրօլիտարական չէ. իսկ ուր որ նա պրօլիտարական է, զուրկ է նպատակի գիտակցութենէն: Գիտակցական շարժումներու մէջ, ուր կը տեսնենք պրօլիտարեատի մասնակցութիւնը, ուրիշ ընկերալին տարրերն են, որոնք կ'որոշեն նպատակը ու պուրժուական տարրերը: Եւ անտեղ ուր պրօլիտարը կ'ուզէ ինքնուրոյն ու անկախ ըլլալը, ատով ցոյց կուտայ գեո նոր գոչացող հասարակական դասակարգի բոլոր խաղութիւնը, որը միայն ունի բնազդներ՝ բայց գեո ոչ մէկ գիտակցական նպատակ...»

Ասով անհեթեթութիւն մը չէ ենթադրել որ ապագայ Ընկերալին Մեծ Յեղափոխութիւնն ալ գուտ պրօլիտարական չալիտի ըլլայ իր ծագման, տեսողութեան, ղեկավարման ու ծրագրի պատրաստութեան մէջ, անոր առաջնորդը պիտի ըլլայ մտաւորական դասը, որ պիտի չաջորդէ պուրժուազիին...:

III

Ձեր փոքր պրօչիւրի մէջ հակադիտական երկու դադալաւորներ կան, որոնց վրայ կարժէ առանձնապէս անդրադառնալ քիչ մը:

Ա. Հաշուեն գոչութեան պահպանումը կը վերադրէք իմմանէն՝ ներքին ազդակներու անկորնչելի, «անվերածելի ուժեր»ուն, որոնց ազդիւրին վրայ բնաւ չէք խօսիր... :

Բ. Թուրքը կը նկատէք քաղաքակրթութեան բուրբութիւն անընդունակ տարր ծը, որ դատապարտուած է քաշուիլ՝ ձգել հեռանալ աշն տեղէն, ուր քաղաքակրթութիւնը սաք կը գնէ :

Ձեր a priori բրած դատումներն ու եզրակացութիւնները շատ աւելի պատշաճ են Քանդի աշակերտի մը քան թէ Ձեզի :

Մարդու մը ինչպէս և ազգի մը մէջ արտաքին աւխարհէն անկախ, բնածին, «անվերածելի», ընդդիմադիր ուժ մը չիկալ որ նուիրուած ըլլալ անոր գոչութեան պահպանումին : Ներկալ գիտական փորձառական աշխարհը չի կրնար ընդունիլ տառնկ կարծիք մը :

Մանուկը ժառանգարար կ'ստանալ ուժի սաղմեր, միջավայրն ու պաշտօնները սնունդ կուտան ու կ'աճեցնեն զանոնք :

Կորեցիք՝ ք նորածինը արտաքին աշխարհէն ու տարիներ մերջ անբան, անկեղու միճակով հանեցէք գոչութեան կուրի գաղաին վրայ, նա անպաշտօնօրէն տեղի պիտի տալ ու չքանալ՝ չ'կրնալով պահպանել իր գոչութիւնը : Եթէ կեանքը աներեւակալելիօրէն հեշտին ըլլար ուր ամենափոքր աշխատութիւն մը լանձն շտնէր մարդս իր համար, կամ եթէ գոչութեան կուրի չըլլար, մարդիկ՝ կրնամ ըսել նոյնիսկ պիտի անգիտանալին իրենց գոչութիւնը և վաշրկեանմը չ'պիտի մտածէին զաշն պաշտպանելու հարցին վրայ :

Դառնալով մեր Ազգային գոչութեան պահպանումին խնդրին, անոր գաղանիքը ոչ թէ «հաշի ներքին, վերածնող ուժերով օժտուած» ըլլալն է, ինչպէս կը կարծէք ազդասիրտարար, այլ՝ Թիւրքիոյ հեռադիպած համխոյսման, համաթրքական ձգտումն է, որ բրնականօրէն իրեն հակադրեց Մեր Եկեղեցին՝ դարձնելով զաշն մեր գոչութիւնը պաշտպանող զլխաւոր՝ միակ ազդակը :

Եթէ Հայաստանի տիրոջը Քրիստոնեակ պետութիւն մը եղած ըլլար որ բուռն կերպով հեռադիպէր ձալումի քաղաքականութիւնը աշն բոլոր միջոցներով՝ որոնցմէ և ոչ մէկը դորձադրել ուղեց թուրքը, փոսահօրէն կարելի է ըսել թէ Հայը ջնջուած էր վաղուց... :

Նախ բանը կրնանք ըսել նաեւ Թուրքին համար ալ, եթէ նա սկիզբի օրէն իսկ միակ ու միակ նպատակը բնարէր հաշիքը ձալելը, խաղամացելը : Բաւց Թուրքիոյ Համխոյսման ձգտումը, համաթրքական քաղաքականութիւնը Քրիստոնեաներուն՝ մասնաւորապէս Հաշիքուն համար եղած չէ, ինչպէս ըսինք նախապէս, այլ Մահմետական տարրերով թուրք ազգայնական ամբողջութիւն մը կազմելու համար, որ առեւինքին ցամքած կըլլար մեր երազներու տկերը :

Մենք սխալ կարծեցինք սակաշն, որովհետեւ խորհեցանք թէ թուրքը ծրագրած է մեզ խաղամացել, ձալել իր մէջ, աշն սխալ կարծիքը որ հասարակաց եղաւ, միացած թրքական ներդաժնութեան՝ ըսել կուզեմ մեր Եկեղեցիներուն ու զպրոցներուն արուած անձեանմիւրի առանձնաշնորհումներուն՝ ստեղծեց ընդդիմադիր ուժ՝ ազգային գոչութեան պահպանութեան շատուկ :

Ձեր երկրորդ գաղափարը հիմնուած առաջինին սխալ դատանքին վրայ՝ ալլանդակօրէն բացատուան ըլլալով գիտական ըմբռնումներուն, նոյնքան և աւելի անհետեւութիւն մըն է : Գիտութիւնը, պատճառաբանութեան կապով իրարու միացած երեւոյթներու ատտիճանական ու անշեղարմ զարգացման օրէնքին՝ բնաշրջութեան, հետեւաբար և ինքնիրեն հաւասած կըլլայ, եթէ ընդունի որ մարդիկ կամ ցեղեր կան, որոնց ներաշխարհը ի բնէ կոշտ ու վայրենի, բոլորովին անընդունակ են քաղաքակրթութեան ու ազնուացման :

Սիրելի Սապահկիւլեան, աչսօր ոչ պատմութեան ոչ ալ գիտակցութեան տուիքը կրնայ հաստատել թէ թուրքը ճակատագրականօրէն դատապարտուած է չքանալ քաղաքակրթական կեդրոններէն : Վստահ չեմք, երբ կործանի թուրքիոյ պետական ներկայ կազմը ու խոստովենայ կրօնական ճնշիչ մթնոլորտը ու թուրքը մարդիկ ելեքարական լոյսի ու տնտեսական նոր կարգերու տակ, քանի մը սերունդ փոխուելէ վերջ՝ Անդլի աշխարհի պատուհանէն նոր աշխարհը գիտելով, պիտի զգաք Ձեր «Ինքնավար Հայաստան»ը աշղպիսի ոճով գրած ըլլալնուդ . . . :

IV

Քանի որ դուք Ձեր զրքոյկի մէջ ամփոփած բազմակնճիւ հարցերուն վրայէն ելեքարակառքով անցած էք, ներեցէ՛ք որ ես ալ հետեւիմ այդ աճապարտմին ցոյց տալով միայն հակասական ու սխալ կէտերը զորս չէ կարելի անտեսել . . . :

Ինքնավար Հայաստան մը երազելնիդ՝ թողունք սկզբունքային տեսակէտը, այնքան մը դատապարտու-

լի չէ . բաց մեղի ներկայացուցած Ձեր պատմութեան տուեալ պայմանները քաղաքական ազատութիւն մը ստեղծելու և մպահովելու համար հարկեցուցիչ ամբողջականութիւն մը չեն կազմեր :

Դուք՝ վստահու համար Ձեր երազի իրական արժէքը, կը թուէք «Արեւելեան խնդրի մասերը՝ Սերպիա, Ռումանիա, Պուլըարիա . . . որոնք նուաճող հալընիքներ էին, ուր նպրում էին մնեռւած ազգեր» : Այդ ազգերն ու հալընիքները «որոնք գոյութիւն ունէին թուրքերի տիրապետութիւնից շատ առաջ», ազատուեցան ու անկախ եղան :

Ուրեմն՝ «Ինչո՞ւ Հայաստանը ինքնավար չպիտի դառնար . արդեօք Հայը զո՞ւրկ էր պէտք եղած տիրապետելից . չունէ՞ր նա պատմական, իրաւական հիմունքներ» :

Դէպքերը կ'արձանագրէք, զանոնք կը հաստատէք, բաց Ձեր հարցումները անդրամարան կը շինէք, որովհետեւ ինքնիշխան գիտէք թէ նոյն արդիւնքը ձեռք բերուելու համար հարկ են նոյն պայմանները, թէ «տիրապետելի վրայ լոյս դնել չէ կարելի» և վերջապէս թէ՛ հիմնապէս ձեւափոխուած, զարգացած ըլլալով տնտեսական ներկայ կարգերը, չենք կրնար բաղդատութեան եզրեր գտնել աչսօրուայ ու Պալքանեան ազգերու ազատագրութեան թուականներու հանգամանքներու միջեւ : Գերազանցապէս քափիթալիտական տիրապետութեան այս օրերուն՝ ուր բացարձակօրէն գերիշխող կը հանդիսանայ տնտեսական նրւաճումներու պահանջը, պարզմտութիւն կըլլայ աւելնկալել փոքր ազգի մը մանր պուրժուազիի ուժեղացումը, ալիքն այդ ազգին նոսրանոր ազատութիւնը . . . :

Այս՝ ճիշդ է որ «Մեծ պետութիւնների քաղաքական շահերին մասամբ համապատասխանել է թուրքիայի ստորձանարար անկումով՝ նոր պետութիւններու, ինքնավար երկիրներու ստեղծումը, որովհետեւ նա մի միջոց եղել է նրանց փոխադարձ հակամարտական ձգտումների առաջն առնելու. բայց սա՝ անցեալի իրողութիւն է. ներկայիս՝ այլեւս «հակամարտական ձգտում» չիկալ. այդ «ձգտում»ները պաշտած ու համաշխարհային պատերազմի փոխուած են:

«Հիմալ ամէն ինչ տակն ու վրայ եղել է», վաղը չաղթականը պիտի մնայ ասպարէզին վրայ, պարտուողը պիտի խոնարհի: Աւելի Հայր իր մի քանի հարկաւ կամաւորներու ցանկով ներկայանալ չաղթողին պահանջելու իր իրաւունքը, մասա՛հ եմ որ անոր լեզուն չպիտի հասկցուի, ու ոչ ոք պիտի կրնայ թարգմանել զայն, որովհետեւ ներկայ աշխարհի մէջ իրատեսիին երեսակաչականը ու հիմքին պատմականը չեն փնտռեր. հիմալու ազգէ մը փնտռուածը իր բաւարար դրամագլուխով ու ժեղ պուրժուագին է, բան մը որ հայր չունի՝ եւրոպականին հետ բաղդատելու չափ...:

Յաւալի է ըսել որ դուք այս չոք կենսական խնդրին անդրադարձած չէք ու ամէն ինչ վարդապետն նրկարելով վաղեր էք աճադարանօք, վախնալով որ իրականութիւնը չուտով կը հասնի ու կը բռնէ Ձեր օձիկը...:

Անցնի՛նք հիմա Ձեր հակառական մտքերուն...:

1. — Ձեր նախարարնի մէջ կը գրէք. «...այս օրերի մեր ղեկավարիչ սկզբունքը պիտի լինի Օսմանեան պետութեան քաղաքիչ ուժերից մէկը հանդիսանալ. մերժը՝ պատերազմողի, ռազմակողմի տիտղոս շահի. սա բացարձակ է եւ երամայական:

Այս բանաձեւը «այս օրերի» սկզբունքն է, իսկ վաղուայ օրերի՞ սկզբունքը...: Օրը նոր, սկզբունքը նոր...:

Անցնի՛նք առ Ձեր մենաշնորհը եղած պատահապաշտութենէն: Թողո՛ւնք (Թուրքիոյ քաղաքիչ ուժերից մէկը հանդիսանալ) ու մարմաշը, որ ինքնին թեթեւամտութիւն է, քանի որ մեր ղեկը թուրքիարեան հաշիւուն փոխադուր ըլլալէ զատ բոլորովին աննշան է, Ձեր պատերազմողի, Ռազմակողմի տիտղոս շահելու սկզբունքը արժանի է առանձին ու չաղթութեան: Դուք՝ որպէս Ընկերավարական երրջախիւս կուղէք միլիթարիզմը, ինչո՞ւ, ի՞նչ պէտք ունիք «ռազմակողմի տիտղոս»ներու. ի՞նչի պիտի ծառայեցնէք զանոնք. չըլլա՞լ թէ անոնցմով Մարքսի տիպիկաիքան զարդարէք բանտարական տօնի համար...:

Ընկերավարութիւն ու Ռազմավարութիւն ... լուրնկերներ հէ՞...:

2. — Վերլուծելով թուրք ազգայնական զաղափառարանութիւնը, (Սուլթանների համար, կը գրէք, քաղաքական, տնտեսական ընկերային տարրեր պաշտմաններ էին պէտք, ոչ-խալամներին՝ տարրեր):

Ուրեմն թուրք ազգայնականութիւնը խալամին կը հակադրէր Քրիստոնեան. մինչդեռ քիչ մը վարը ասոր հակառակը կ'արտաշտատինք երր կրօնք. «Եթէ կրչիտքի մի կողմը խալամութիւններ գրուած միւս կողմն էլ գրուած էր Քրիստոնէութիւնը. — ո՛չ:» Որովհետեւ «պրանից առաջ պիտի գար մեծամասնութեան խնդիրը»???:

Քիչ մ'անդին, մի շարքի վրայ գրուած խալամութեան զէմ ցոյց կուտանք (միայն հաշիւին, այն էլ Լուսաւորչականներին. իսկ Կաթոլիկ, Բողոքական

հեշարին ընդհանուր գումարեց դուրս նետուած որ-
պէս ոչ-հաշարի :» Ու այս իրողութեան նպատակը կը
վերագրէք Հայերու մեծամասնութեան խնդիրը չքաց-
նելու թուրք քաղաքականութեան :

Թուրք քաղաքականութիւնը Բողոքական ու Կա-
թոլիկ համայնքները հաշուութենէն անջատ պահելու
ձգտումը, ոչ թէ մեծամասնութեան խնդիրը չքացնե-
լու համար եղած է, որովհետեւ առանց անոր ալ ար-
դէն Օսմանցի Մահմետականը մեծամասնութիւն է,
այլ՝ հաշարը հատուածներու բաժնելով՝ դժգոհ տար-
րին քով դոհունակ տարր մը ստեղծելու, ուժերը պա-
ռակտելու, դաւանական անհամաձայնութեամբ ազ-
գային զգացումներու ցրտութիւն չառաջ բերելու հա-
մար : Որովհետեւ Թուրքը Ձե'ղի չափ գիտէ թէ եւ-
րոպական զիւանագիտութեան առջեւ կրօնական խըն-
դիրները կարեւորութիւն չունին ազգի մը ամբողջա-
կանութիւնը լուծուած հոչակելու՝ եթէ պէտք ունենալ
ազգ ազգին «պատմա-անհատականութեան» ճշդու-
մին :

Ձէ՞ որ արդէն դո՛ւք փաստեր էք թէ ո՛չ միայն
դաւանանքը այլ ինքը՝ «կրօնը քաղաքական բաժա-
նումներ չէ ստեղծել ու չի կարող, ոեւէ ազգի, պատ-
մական ոեւէ չըջանի մէջ...» :

3. — Օսմանցին «անկոչ հիւր» կը կոչէք Հայաս-
տանի ու Կիլիկիոյ մէջ, ուրկէ անպայմանօրէն պիտի
հեռանայ երբ ազատութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը
ոտք կոխեն հոն : «Պիտի հեռանա՞լ» կաղաղակէք՝
«որովհետեւ այս եղիլ է պատմութեան տուիքը» :

Բայց ո՞ւր. իր հին ծննդավայրը. արդեօք չէ՞ք
մտածեր թէ անտեսական պայմաններու անբաւարա-
րութիւնը միացած անցեալ փառքի չիչողութեան՝
դարձեալ դուրս պիտի հանէ ազգ «վայրագ ցեղ»ը

գործելու համար նորանոր ոճիրներ : չէ՞ որ այն ատեն
մեր անգործութիւնը շարունակ վտանգի տակ պիտի
ըլլալ : Ձեր շահել տուած «ազգակոյժի տիպոս-
ներ»ը միթէ բաւական պիտի ըլլա՞ն քաղաքակրթու-
թեան նոր ընթացք տալ, Ժողովուրդը առաջնորդելով
զէպի բարօրութիւն :

Հայաստանը շատ շուտով, գրչի մէկ հարուածով
կը մաքրէք Օսմանցիէն՝ Թուրքէն ու զայն բնակելի
կը դարձնէք միայն Հայերով, առանց մտածելու թէ
Ձեր երազատես գրիչը անբնականութեան կերթալ :
Ո՞ր երկրէն Թուրքը «չքացել» է, ուր նա կրցած է
իր ոտքին տակ հող ունենալ, կրցած է տնտեսական
ազդիւններու տիրանալ : Օսմանցին Հայաստանի մէջ
ալսօր կապուած է ամուր կապերով. նա մտած է ա-
ռեւտրական, արհեստական ու քիչ մըն ալ մանր աբ-
զիւնարեական ասպարէզները, որոնցմէ զայն իսպառ
հեռացնելը այնքան հեշտ չէ, եթէ երազէք արդար
կառավարութիւն մը ազգ երկրի մէջ : Իսկ երբ ուզէք
ունենալ կառավարութիւն մը, որ սկիզբի օրէն սկսի
անխնայ ջարդել, կոտորել Մահմետական ըսուած
տարրերը առանց մեծի պզտիկի խտրութեան, այն ա-
տեն թերեւս կարենաք տեսնել Օսմանցիին անհետա-
ցումը :

Բայց դուք բոլորովին հեռու ատանկ կառավարու-
թիւն մը երազելէ, Ձեր «Ընդհ. Ծրագր»ի մէջ կ'առ-
նէք «Պարլամէնտական Ռէժիմ»ը, «եւտուած Ռամ-
կավարական քնաւորութեամբ», ուր «պիտի ճշդութիւն
ինքնավար Հայաստանի ու Կիլիկիոյ մէջ ապրող միւս
ազգաբնակչութիւնների փոխ չարաբերութիւնները,
նրանց քաղաքական, ընկերային կացութիւնը :»

Չարմանա՞լի բան. Ընկեր Սապահ, ո՞ր ազգաբը-
նակչութիւնները, չէ՞ որ դուք բոլորն ալ չքացուցիք

«պատմութեան հրամայական»ով, որու սանձը կը շարժէր ըստ քմաց . . . :

«Մեր ճակատագիրը, մեր բախտը նրանցից պէտք է բաժանենք վճռականապէս առանց տատանուելու» :

Մարքսիստականօրէն կը խօսիք, սիրելի ընկեր, միայն ներեցէք ինձ ըսել թէ ո՞ւր էին Ձեր այս մտածումները երբ Փարիզի մէջ Շէրիֆ փաշային հետ 20 Հնչակեաններու կեանքը կը սակարկէիք քանի մը հազար Փրանքի փոխարէն :

(— «Մեր Ազգային կեանքի մասնաշատուկ հանգամանքներն աչքի առաջ ունենալով տնտեսական հաստատութիւնների մէջ տիրապետող (ընդգծումը իմն, Լ. Մ.) տեղ պիտի տրուի աշխատաւոր արտադրող զատակարգերի շահերին» :

Սա՛ Ձեր «Ընդհ. Ծրագր»ի նուազագոյնն է, իսկ ի՞նչ պիտի ըլլայ առաւելագոյնը :

Ո՞ր ազգը իր ազատութեան սկզբնական շրջանին կամ անկէ վերջն իսկ աշխատաւոր զատակարգին տիրապետող դեր տուած է : Ձեր այս պահանջը «իմտօպի» ըլլալէ զատ սկզբունքի՛ ալ հակասութիւն մը չէ՞, քանի որ դուք որպէս Ընկերավարական՝ հակառակ էք զատակարգային տիրապետութեան . ի՞նչ, պուրժուազիի դերը պրօլիտարեատի՞ն տալ կուզէք . . . :

5.— «Բնական և իրերի ընթացքին բոլորող ելքը, միակ բանաւորն ու չարատեսողը» կը գտնէք ինքնափար Հայաստանի կազմութիւնն ու պահպանումը երբեակ Համաձայնութեան հովանաւորութեան տակ : Ուրիշ տեղ մը, բոլորովին անտեսած Ձեր պահանջը, ընթերցողին ուշադրութիւնը կը հրաւիրէք պետութեանց բարեօր չարաբերութիւններու խախտւոյ, անհաստատ հանգամանքին, որով «այժմեան ընկերը,

Դաշնակիցը, վաղը կարող է հակառակորդի դերքի մէջ մտնել» . ու վա՛յ կը կարդաք «այն երկրին, որի բախտը քաղաքական հակառակորդների, մրցակիցների ձեռքը կ'ընկնի» :

Ուրեմն՝ ի՞նչ պիտի ըլլայ այն առեւն Հայաստանը, երբ երբեակ Համաձայնութիւնը երբեակ անհամաձայնութեան փոխուի . չէ՞ որ պատմութեան տուեալները ասանկ կը հաստատեն, և արդէն չնայած բոլորին՝ դո՛ւք մէջբերումը կ'ընէք Յոյն փիլիսոփային մէկ խօսքը թէ՛ «ինչ որ շատերին է պատկանում, չատ քիչ է խնամում . . .» :

6.— Հայ ազգը «պիտի ունենայ իր քաղաքական ինքնավարութիւնը . դա պատմութեան արգասիքը, նրա օրէնքը, նրա հրամայականն է» :

«Պատմութեան օրէնքը» կամ «հրամայականը» ը՞սելով մենք պէտք է հասկնանք ճակատագրական անխուսափելիութիւն մը, որ հետեւելու է «իրերի ներկայ դրութիւնից . . .» :

Ա՛րդ, երբ Հայը պիտի ունենայ իր ինքնավար Հայաստանը ինչո՞ւ ուրիշ տեղ մը խնդրական կը չինէք այդ ճակատագրականութիւնը ու կը թելադրէք «Հայկական լայնածաւալ շարժում լառաջ բերել» : «Եթէ կարողացանք այդ անել, վստահ անկասկած լինինք որ ինք. Հայաստան կ'ունենանք» :

Բայց ինչո՞ւ այս «Եթէ»ն . չէ՞ որ «դա պատմութեան օրէնքն» էր «նրա արգասիքը, նրա հրամայականը» :

Ահա, սիրելի Սապահիւլ, ասո՛նք են գլխաւոր այն կէտերը, զորս խոնարհութեամբ կը լանձնեն Ձեր վերսրբազրուութեան :

Հայ հասարակութիւնը կը սիրէ լսել կամ կարդալ Ձեզ, կարդալ մանաւանդ Ձեր քաղաքական տեսու-

Թիւնները, հող չէ թէ անոնք, առհասարակ եւր-
կան մարմնը ու հետեւողականութեամբ գրուած ը-
նտանիքն ունին հասարակութիւնը չի ներքեր որ երազու-
րով օրօրէք զինքը ու մօտաւոր ապագան իր դառն
իրականութեամբ գալ աքացիով ծը փշրել Ձեր ու Ձեր
աշկերտներուն չինած սպանեական դղեակները... :

Ձեր համբաւէն բան մը չէք կորսնցներ, կը կար-
ծեմ, Եթէ արտաշատութիւն իրական կեանքի թելադ-
րանքովը, առանց թէ օրիններու, առանց քնածին մտա-
պատկերներու, անվերապահ, ուղիղ : Ձեզի ինչպէս
և ոեւէ մարդու տրուած չէ որոշակի ապագան պատ-
կերաւորել ու հոսանքի մը չափազանցութեան մե-
թառը վնասել : Ձեր կրցածը՝ ժողովրդական շարժումի
մը պատճառները ուսումնասիրել, անոր ազդակները
գտնել ու չաջողութեան մասին ենթադրութիւններ
ընել է միայն... :

Աստ'վ, աչո', միմիայն աստ'վ է որ ոչ գո'ւք կը
խարուիք, ոչ ժողովուրդը... :

Մի վախճաք ոեւէ բանէ, բաւական է որ բազմաթիւ
չնչաւոր մեքենաներ կը գործեն ոչ միայն Ձեզի պէս
«Բնկերվարական հանճարեղ տեսարան»ի մը համար
ալլել գիւղական աղքատ եկեղեցիներու աչն շարք մը
տիրացուններուն համար, որոնք թութակօրէն Ձեր
բռտերը կրկնելով հրապարակը կ'ազմկեն ամէն օր... :

Նամակս չատ երկարեցաւ անանկ չէ՞... նեկ
միտ եղէք. ուրիշ առթիւ կարճ կը գրեմ... :

Ընդունեցէք խնդրեմ խորին չարգանացս

Ընկերական ջերմ բարեւներ

ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ

500

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0344209

